

Razvoj empatije u djetinjstvu

Jančevac, Ema

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Teacher Education / Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:147:189979>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-08-25**

Repository / Repozitorij:

[University of Zagreb Faculty of Teacher Education - Digital repository](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA UČITELJSKE STUDIJE

Ema Jančevc

RAZVOJ EMPATIJE U DJETINJSTVU

Diplomski rad

Čakovec, srpanj, 2022.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA UČITELJSKE STUDIJE

Ema Jančevc

RAZVOJ EMPATIJE U DJETINJSTVU

Diplomski rad

Mentor rada:

doc.dr.sc Tea Pahić

Čakovec, srpanj, 2022.

SADRŽAJ

SAŽETAK.....	
SUMMARY	
1. UVOD.....	1
2. EMPATIJA.....	3
2.1. O empatiji	3
2.2. Kognitivne i afektivne komponente empatije	4
2.3. Istinska empatija i navike empatičnih ljudi	6
2.4. Empatija i moral.....	7
3. RAZVOJ EMPATIJE	7
3.1. Razvoj empatije u razdoblju od rođenja do tri godine	8
3.2. Razvoje empatije u dobi od tri do šest godina	10
3.3. Razvoj empatije u dobi od sedam do jedanaest godina.....	10
4. EMPATIJA KOD DJECE.....	11
4.1. Četiri stupnja empatije.....	12
4.2. Individualne razlike u empatiji.....	12
4.3. Utjecaj roditeljstva na empatiju	13
4.4. Poticanje razvoja empatije	14
5. CILJ I PROBLEMI ISTRAŽIVANJA.....	15
6. METODOLOGIJA	15
6.1. Uzorak ispitanika.....	15
6.2 Instrumenti	15
6.3 Metode prikupljanja podataka.....	16
7. REZULTATI I RASPRAVA	17
8. ZAKLJUČAK.....	50
9. LITERATURA	51
10. PRILOZI.....	53
11. ZAHVALA.....	55
Popis tablica	56
Izjava o izvornosti diplomskog rada.....	57

SAŽETAK

Empatija se definira kao sposobnost stvaranja pretpostavke o tome kako netko doživljava određenu situaciju. Razvoj empatije počinje u najranijoj dječjoj dobi i značajno se poboljšava i do adolescencije. U trenutku kada djeca krenu iskazivati interes za ublažavanje razlika dobrim dijelima možemo reći da su u potpunosti razvila empatiju.

Cilj ovog istraživanja bio je uvidjeti razliku u načinima izražavanja empatije kod djece različite školske dobi. U ovom kvalitativnom istraživanju sudjelovalo N=21 učenika u dobi od sedam do jedanaest godina. Za potrebe istraživanja provedeno je intervjuiranje ispitanika kojima je bilo predstavljeno šest različitih situacija kojima se ispitivalo postojanje empatije i načini njena izražavanja ovisno o dobi učenika.

Rezultati istraživanja prikazuju vidljivi razvoj empatije u razdoblju od sedme do jedanaeste godine, pri čemu stariji učenici spremnije i detaljnije opisuju empatičke reakcije na određene situacije.

KLJUČNE RIJEČI: empatija, djeca, razvoj empatije, dobne razlike

SUMMARY

Empathy is defined as the ability to make assumptions about how someone experiences a particular situation. The development of empathy begins in the earliest childhood and improves significantly up to adolescence. The moment when children start to show interest in mitigating differences with good deeds we can say that they have fully developed empathy.

The aim of this study was to see the difference in the ways of expressing empathy in children of different school ages. N = 21 students aged seven to eleven years participated in this qualitative study. For the purposes of the research, respondents were interviewed. They were presented with six different situations in which the existence of empathy and ways of expressing it depending on the age of students were examined.

The results of the research show a visible development of empathy in the period from the seven to eleven years, with older students being ready and describing empathic reactions to certain situations in more detail.

KEY WORDS: empathy, children, development of empathy, age differences

1. UVOD

Empatija je važna društvena vještina. Definira se kao sposobnost stvaranja pretpostavke o tome kako neka druga osoba doživljava određenu situaciju, a opisuje se i kao proces stvaranja pretpostavke o tome kako netko drugi doživljava određenu situaciju (Milivojević, 2010). Kao multidimenzionalni fenomen empatija uključuje različite komponente, a to su kognitivne, bihevioralne i moralne komponente. U današnje vrijeme empatija je priznata kao važna sastavnica ljudske dobrobiti, a ujedno se smatra i sastavnim dijelom profesionalizma (Ratka, 2018).

Razvoj empatije započinje vrlo rano. Male bebe empatiju počinju učiti iz ranih međuodnosa (Berk 2015). U razdoblju od sedam do dvanaest mjeseci dolazi do dvije spoznaje koje su bitne za razvoj empatije. Te spoznaje su da druga osoba nije ista s njom (bebom), te da je druga osoba dio vanjskog emocionalnog svijeta (Greenspan, 2009). U dobi od dvije godine djeca počinju empatizirati i to na misaonoj razini empatije (Berk, 2015). U dobi od tri do šest godina empatija više nije misaona te su načini na koje djeca nude utjehu drugim osobama primjereniji potrebama druge osobe (Oatley, Jenkins, 2003). Empatija se u razdoblju od sedme do jedanaeste godine povećava. Razlog tome je što djeca razumiju širi raspon emocija te također koriste višestruke znakove tijekom procjenjivanja tuđih osjećaja (Berk, 2015). U razdoblju od desete do dvanaeste godine djeca počinju izražavati empatiju prema ljudima čije su životne okolnosti gore od njihovih bez obzira na to poznaju li ih ili ne. Da su djeca u potpunosti razvila empatiju možemo reći onda kada krenu iskazivati interes za ublažavanje razlika dobrim djelima i milosrđem (Shapiri, 1997).

Cilj ovog diplomskog rada pod nazivom *Razvoj empatije u djetinjstvu* je uvidjeti razliku u načinima izražavanja empatije kod djece različite školske dobi. Rad čine dva dijela. Prvi dio je teorijski te govori o empatiji, razvoju empatije i empatiji kod djece. Drugi dio rada posvećen je istraživanju razvoja empatije kod djece u dobi od sedam do jedanaest godina. U svrhu istraživanja provedeno je intervjuiranje ispitanika, a intervjuiranjem se ispitalo kako bi učenici različite dobi iskazali empatiju prema svojim vršnjacima te kako bi

iskazali empatiju prema starijim osobama. Istraživanjem se također ispitivalo kako bi učenici različite dobi iskazali empatiju prema životinjama te se također željelo ispitati mišljenje učenika o tome kako bi se sami osjećali i ponašali u socijalno izazovnim situacijama.

2. EMPATIJA

2.1. O empatiji

Empatija je važna društvena vještina. Definira se kao sposobnost razumijevanja emocija drugih osoba. Prema Plazonić-Fabian (2008) osjećati empatiju prema nekome znači razumjeti što ta osoba osjeća u situaciju u kojoj se nalazi te razumjeti što bi mi osjećali i što bi mi učinili u takvoj situaciji. Milivojević (2010) empatiju definira kao sposobnost stvaranja pretpostavke o tome kako neka druga osoba doživljava određenu situaciju. Empatija se opisuje i kao proces razumijevanja subjektivnog iskustva osobe zamjenskim dijeljenjem tog iskustva uz zadržavanje promatračkog stava. Empatija je ujedno i uravnotežena znatiželja koja vodi do dubljeg razumijevanja drugog bića odnosno sposobnost razumijevanja drugog bića unutar referentnog okvira tog bića (Hardee, 2003).

Podrijetlo riječi empatija datira iz 1880-ih, kada je njemački psiholog Theodore Lipps osmislio izraz *Einfühlung* koji u doslovno prijevodu znači „u-osjećaj“. Taj izraz osmislio je kako bi opisao emocionalno uvažavanje tuđih osjećaja (Hardee, 2003). Lippsova tvrdnja da empatiju treba shvatiti kao primarno epistemičko sredstvo za stjecanje znanja o drugima bila je predmet rasprave među filozofima početkom 20. stoljeća. Čak i one koji se nisu slagali s Lippsovim objašnjenjem privlačio je koncept empatije zbog toga što je bio povezan s kritikom onog što se u to vrijeme smatralo jedinom alternativom za poimanje znanja o drugim umovima, odnosno s Millovim zaključkom iz analogije. Zaključak iz analogije govorio je o konceptu uma prema kojem je pristup našem vlastitim umu izravan i nepogrešiv, dok je znanje o drugim umovima pogrešivo i temeljeno na dokazima o promatranom fizičkom ponašanju drugih ljudi (Stueber, 2019).

Kao multidimenzionalni fenomen empatija uključuje afektivne, kognitivne, bihevioralne i moralne komponente (Ratka, 2018). Na osnovnoj fenomenološkoj razini, empatija označava afektivne odgovore na izravno percipirano, zamišljeno ili zaključeno emocionalno stanje drugog bića. Empatija

zahtjeva afektivno dijeljenje ili rezoniranje promatrača s afektom druge osobe na jednak način (Ugazio, Majdandžić, Lamm, 2014).

U današnje vrijeme empatije je priznata kao važna sastavnica ljudske dobrobiti. Ona pomaže u uspostavljanju odnosa između ljudi koji životu daju smisao i sposobnost za novu perspektivu svijeta i života (Krznaric, 2014). Empatija pomaže ljudima da se međusobno bolje razumiju te da se ne naljute tako brzo (Ugolik-Phillips, 2021). Svi ljudi imaju sposobnost da osjete empatiju. Sposobnost empatije može se razvijati i produbljivati (Juul i sur. 2020).

Empatija pomaže samosvjesnim pojedincima da se ispituju i promišljaju o osobnom znanju, vještinama, sposobnostima, uvjerenjima, predrasudama i emocijama. Danas se empatija smatra i sastavnim dijelom profesionalizma zajedno sa znanjem, humanizmom i kompetencijom. Profesionalizam zasnovan na empatiji ima posebnu važnost u području zdravstvene skrbi usmjerenoj na pacijenta (Ratka, 2018).

Milivojević (2010) objašnjava važnost razlikovanja simpatije i empatije. Kod simpatije ili suosjećanja subjekt reagira emocijom zbog toga što drugi objekt nešto osjeća (na primjer sreću jer je netko drugi sretan) dok kod empatije subjekt pokušava osjetiti, približiti si isto što ono što osjeća objekt. Kod empatije subjekt pokušava na trenutak izbrisati granicu i postati objekt dok je kod simpatije jasna granica između subjekta i objekta. Za empatiju nije potreban odnos simpatije.

Negativan utjecaj na izražavanje imaju neke društvene i političke prepreke koje onemogućavaju puno izražavanje naše empatije. Te prepreke su autoritet, predrasude, poricanje i udaljenost (Krznaric, 2014).

2.2. Kognitivne i afektivne komponente empatije

Početak dvadesetog stoljeća znanstvenici su počeli sve više istraživati empatiju. Tada su postojala dva općeprihvaćena tipa, a to su bili intelektualna empatija i instinktivna empatija. Intelektualna empatija podrazumijevala je prepoznavanje osjećaja drugih osoba, ali da ih mi sami ne osjećamo dok se instinktivna empatija odnosila na instinktivnu reakciju na tuđe iskustvo. S vremenom pojmovi instinktivna i intelektualna empatija su se razvili te su danas

najšire prihvaćeni pojmovi kognitivna empatija i afektivna empatija. Kognitivna empatija odnosi se na razumijevanje mentalnog stanja neke druge osobe. Afektivna empatija odnosi se na emocionalan odgovor na mentalno stanje druge osobe odnosno na dijeljenje njihovih osjećaja (Ugolik-Phillips, 2021). Osnovne komponente afektivne empatije pojavljuju se u ranoj dobi dok razvoj kognitivne komponente empatije zaostaje za razvojem afektivnog dijela (Ugazio i sur. 2014).

Švicarski dječji psiholog Jean Piaget zaslužan je za pomak u razmišljanju o kognitivnoj komponenti empatije. U svom pokusu poznatom kao „zadatak triju planina“ djeci različite dobi prikazao je model trodimenzionalnog planinskog područja te im je zadao zadatak da opišu što lutka vidi iz različitih položaja na modelu. Rezultati istraživanja pokazali su da su djeca mlađa od četiri godine bila sklona opisati vlastito viđenje modela, a ne lutkino, dok su djeca starija od četiri godine bila sposobna zamisliti se na mjestu lutke (Krznić, 2014). Prema Krznaricu (2014) na području istraživanja empatije vlada mišljenje da djeca već s dvije ili tri godine posjeduju rudimentarnu sposobnost zamišljanja tuđih perspektiva, što je proizašlo iz Piagetovih istraživanja vizualne percepcije. Krznaric (2014) tu tvrdnju potkrepljuje primjerom svojih blizanaca. Kada su blizanci bili starosti oko osam mjeseci i kada je dječak plakao djevojčica mu je davala svoju igračku kako bi ga utješila. Kada su blizanci bili stariji od dvije godine, ako je dječak plakao djevojčica mu je davala njegovu igračku bivajući svjesna da će on biti sretniji ako mu pruži njegovu omiljenu igračku. Gjuković (2016) piše da mnogi ljudi imaju razvijenu kognitivnu sastavnicu empatije. Ti ljudi znaju što neka osoba osjeća zbog neverbalnih znakova koje prikazuje, ali ne osjećaju taj isti osjećaj te ništa ne poduzimaju jer na primjer ne razumiju dobro zašto bi se netko tako osjećao u određenoj situaciji.

Afektivna komponenta empatije usmjerena je na dijeljenje ili zrcaljenje tuđih emocija. Na primjer ako vidimo nekog da plače zato što ga nešto boli pa i mi sami osjetimo boli onda doživljavamo afektivnu empatiju, ali ako opazimo nečiju bol te osjetimo neku drugu emociju, na primjer sažaljenje, onda ne iskazujemo empatiju već suosjećanje (Krznić, 2014).

Afektivnu komponentu empatije dijelimo još na tri specifične komponente, a to su afektivno dijeljenje, empatička zabrinutost i empatička nevolja. Kognitivna empatija i afektivno dijeljenje smatraju se empatijom procesa, dok se empatička zabrinutost i empatijska nevolja smatraju emocionalnim reakcijama na iskustva drugih (Bray i sur. 2021).

2.3. Istinska empatija i navike empatičnih ljudi

Istinsku empatiju potrebno je prepoznati. Empatične osobe mogu prepoznati i razumjeti različite situacije, osjećaje, perspektive i motive (Ratka, 2018). Postoje osobe koje mehanički slušaju o našim osjećajima, ali ipak možemo prepoznati da je to samo njihova gesta te da oni zapravo ne razumiju rečeno ili da im nije stalo. Takve osobe intelektualno znaju da bi trebale biti empatične, ali one ne razumiju dovoljno razinu pojedinih osjećaja. Osobe koje su istinski empatične ne samo da razumiju ono što im netko govori, nego se one s osobom mogu emotivno rezonirati. Istinski empatičnu osobu može se prepoznati po rezoniranju glasa i po pogledu koji upućuje u određenoj situaciji. Osobe koje su uistinu empatične daju drugome prostora za razmišljanje, ali i znaju utješiti na nenametljiv način (Greenspan, 2009).

Krznaric (2014) navodi šest navika izrazito empatičnih ljudi. Prva navika odnosi se na mijenjanje naših mentalnih okvira kako bismo uvidjeli da je empatija u srži ljudske prirode i da ju je moguće proširiti na cijeli život. Druga navika je svjesno ulaganje truda u ulaženje u tuđu kožu, uključujući naše „neprijatelje“ kako bismo uvažili njihovu ljudskost perspektive i individualnost. Treća navika je istraživanje života i kultura drugačijih od naših putem izravnog uranjanja, empatijskog putovanja i društvene suradnje. Četvrta navika je njegovanje radoznalosti usmjerene neznancima i radikalnog slušanja te skidanja emocionalnih maski. Peta navika je ulaženje u um drugih ljudi pomoću likovne umjetnosti, filma, književnosti i društvenih mreža. Posljednja navika koju Krznaric (2014) navodi je poticanje empatije masovnih razmjera zbog uspostavljanja društvene promjene i širenja vještina empatije kako bi obuhvatile svijet prirode.

2.4. Empatija i moral

Emocije mogu spajati i razdvajati ljude. S obzirom da empatija postaje osnova djetetova osjećaja morala prema drugoj djeci tako i empatija prema drugim ljudima i kulturama može postati poveznica za međukulturalnu moralnost (Oatley, Jenkins, 2003).

Empatija i moral imaju važan, ali i složen odnos. Njihov odnos je složen je zbog višestruke prirode empatije i našeg nedovoljnog znanja o prirodi morala. Moral je izražavanje prosudbi koje klasificiraju ponašanja prema tome jesu li ona dobra i ispravna ili su ona loša i pogrešna. Normativne teorije morala govore nam o tome kako bi se trebali ponašati te kako odlučiti koje je ponašanje ispravno, a koje nije. Od brojnih teorija koje povezujemo s moralom, dvije imaju posebnu važnost u suvremenoj moralnoj raspravi, a to su konzekvencijalizam i deontologija. Konzekvencijalizam se usredotočuje na predviđanje posljedica ponašanja dok se deontologija veže uz određivanje zahtjeva koje ponašanja moraju zadovoljiti (Ugazio i sur. 2014). Moral uključuje i pojmove pravde, poštenja i prava te sadrži norme o tome kako bi se ljudi trebali odnositi jedni prema drugima. Jačanje moralnih pravila minimalizira društvene sukobe i kriminalno ponašanje (Decenty, 2014).

Veza između empatije i morala i dalje je poprilično nejasna i zahtjeva daljnja istraživanja, ali veliki broj dokaza pokazao je da određene vrste moralnih prosudbi uključuju snažnu empatiju. Empatija nije nužna za moral, ali igra važnu ulogu u nekim vrstama morala. Ona izazivanjem osjećaja odobravanja ili neodobravanja može koristiti pri odlučivanju treba li neki postupak smatrati moralno ispravnim ili pogrešnim. Jedna od najvažnijih uloga empatije u moralu jest ona epistemološka (Ugazio i sur. 2014).

3. RAZVOJ EMPATIJE

U prošlosti govorilo se da su mala djeca previše egocentrična ili da zbog nekog drugog razloga nisu kognitivno sposobna doživjeti empatiju. Međutim, brojne studije pokazale su da su djeca sposobna pokazati empatiju na niz poprilično sofisticiranih ponašanja povezanih s empatijom (McDonald, Messinger, 2011).

3.1. Razvoj empatije u razdoblju od rođenja do tri godine

Razvoj empatije počinje vrlo rano. U razdoblju od rođenja do šest mjeseci kod djece se pojavljuju socijalni osmjeh i smijeh. U tom razdoblju djeca sve češće izražavaju radost prilikom interakcije s poznatim ljudima te emocionalni izrazi postupno postaju organizirani obrasci koji su povezani s događanjima u okolini. Djeca u razdoblju od rođenja do šest mjeseci počinju prepoznavati emocije uparivanjem osjećajnog tona osobe prilikom komunikacije lice u lice. Tijekom te vrste komunikacije dojenčad se ujedno i emocionalno povezuje sa svojim roditeljima (Berk, 2015).

Male bebe počinju učiti empatiju iz ranih međuodnosa. Poznato je da je novorođenčad sklona plakati kada čuje plač neke druge bebe (Berk, 2015). Shapiro (1997) piše da razvojni psiholog Martin Hoffman to naziva „globalnom empatijom“ jer dijete još ne poznaje granicu između samog sebe i svijeta koji ga okružuje te žalost nekog drugog djeteta tumači kao svoju vlastitu žalost. Neki psiholozi tvrde da je rano pokazivanje emocionalne „zaraze“ (reagiranje na plač vlastitim plakanjem) vrlo značajna preteča kasnije empatije, dok s druge strane neki tvrde da je ta reakcija poput nekog refleksa pri čemu dijete plač druge osobe miješa s vlastitim plačem (Oatley, Jenkis, 2003).

Prema Greenspanu (2009) povezanost bebe s osobom koja brine o bebi, pomaže bebi da se uklopi u ljudski svijet i to ne samo slušanjem, gledanjem, usmjeravanjem pažnje već i očekivanjem topline i ljubavi od osoba koje brinu o njoj kao što su na primjer roditelji, bake i djedove. Greenspan (2009) navodi da empatija započinje baš tu zato što beba bez tog primarnog odnosa nema razloga da počne brinuti za druga ljudska bića. Prva toplina koja se pruža djetetu kroz zagrljaje i maženje omogućuje pristup ka privrženosti i brizi. Ako se djetetu iskazuje više empatiju u ranim danima to će dijete biti više empatično kasnije.

U dobi od sedam do dvanaest mjeseci povećava se intenzitet i učestalost straha i ljutnje kod djeteta. Također, u tom razdoblju djeca koriste osobu koja brine o njima kao sigurnu bazu te reguliraju emocije približavanjem i povlačenjem od podražaja. Djeca te starosti sposobna su prepoznati značenje emocionalnih signala drugih te se upuštaju u socijalno referenciranje (Berk, 2015). U razdoblju od sedam do dvanaest mjeseci također dolazi do dvije važne

spoznaje. Prva spoznaja je ta da druga osoba nije ista s njom (bebom) već da je zasebna osoba, a druga spoznaja je da je ta druga osoba dio vanjskog emocionalnog svijeta. Te spoznaje vrlo su bitne za razvoj empatije. Ako dijete ne spozna te dvije stvari, sklono je projicirati se u druge i osjećati da smo svi dio njega. Da bi se takvo što izbjeglo dijete mora doživjeti osjećaje drugih koji dolaze izvan njega, a ne iz njegov nutrine (Greenspan, 2009).

U dobi od osamnaest mjeseci života pojavljuju se prvi znakovi altruizma, brige za nekog drugog koja nije primarno motivirana vlastitim interesom. Altruistično ponašanje razlikuje se od empatije zato što empatija zahtijeva intelektualno i emocionalno razumijevanje onog kako se druga osoba osjeća. Rana altruistična reakcija jedan je od temelja koji prethodi empatiji (Greenspan, 2009).

U dobi od jedne do dvije ili čak tri godine pojavljuju se emocije samosvijesti koje ovise o poticanju i praćenju odraslih. Djeca u toj dobi počinju koristiti jezik kao pomoć u emocionalnoj samoregulaciji. Što se tiče razumijevanja emocija djeca počinju uvažavati da se emocionalne reakcije drugih mogu razlikovati od njihovih (Berk, 2015). Prema Greenspanu (2009) s od prilike deset do osamnaest mjeseci djeca počinju formirati kompleksan osjećaj za sebe te se pokušavaju uključiti u zajedničko rješavanje problema. Također u toj dobi djeca stječu vokabular emocionalnih termina. Djeca u dobi od dvije godine žele olakšati nesreću drugih te počinju empatizirati, a budući da se djeca sve više koriste riječima kako bi utješila druge možemo reći da se u tom slučaju radi o misaonoj razini empatije (Berk, 2015). Tako na primjer djeca starosti jedne do dvije godine na uznemirenost druge osobe reagiraju tako da je tješe te joj dovode roditelja ili joj nude neki drugi predmet. Djeca te dobi pružaju utjehu na način na koji bi ona voljela da ih drugi tješe zato što nisu sposobna misliti o tome što bi drugoj osobi moglo pružiti utjehu (Oatley, Jenkins, 2003).

Veliki korak prema empatiji koji se događa u dobi od jedne do dvije godine je kada vidimo da se djeca uključuju u simboličku igru, kada počinju uključivati roditelje ili neke bliske osobe u igru pretvaranja. Imaginarne igre pružaju djeci da rade na simboličkoj razini te da koriste svoju kreativnost za sigurno istraživanje osjećaja. Dijete može učiti biti empatično igrajući se sa

svojim igračkama. Tako naprimjer dijete pretvarajući se da je lutka zločesta odgajateljica počinje shvaćati kako je to kada je netko prema tebi zločest. Kroz igru dijete može zamisliti kako se osjeća njegov lik iz igre kada je tužan ili kada je veseo te ujedno vidi i to da ti osjećaji nisu njegovi vlastiti osjećaji (Greenspan, 2009).

3.2. Razvoje empatije u dobi od tri do šest godina

U dobi od tri do šest godina emocije samosvijesti u djece su jasno povezane s vrednovanjem samog sebe te se djeca ujedno počinju prilagođavati određenim pravilima za pokazivanje emocija (mogu pokazati emociju koju ne osjećaju). Djeca te dobi bolje razumiju uzrok, posljedice i znakove nekih emocija. Empatija u toj dobi postaje više misaona (Berk, 2015). Načini na koje djeca od tri godine nude utjehu drugim osobama primjereniji su potrebama te druge osobe. Tako će na primjer djeca od tri godine starosti tješiti tužno dijete dovođenjem njegove majke, a ne svoje (Oatley, Jenkins, 2003).

Kako djeca odrastaju tako raste vjerojatnost da će na uznemirenost drugog djeteta reagirati zabrinutošću ako tu uznemirenost nisu prouzročili oni sami. To je pokazatelj sve veće sposobnosti starije djece da o nekom događaju razmišljaju s drugog gledišta (Oatley, Jenkins, 2003).

Prema Shapiro (1997) u dobi od šest godina počinje stadij kognitivne empatije odnosno sposobnosti sagledavanja stvarnosti iz perspektive druge osobe i postupanja u skladu s tim. Zahvaljujući sposobnosti sagledavanja s tuđeg stajališta djeca mogu procijeniti kada treba prići ožalošćenoj osobi, kada osobu treba ostaviti na miru. Emocionalna komunikacija nije potrebna za izazivanje kognitivne empatije jer je dijete već razvilo svijest o tome kako se osjeća osoba koja je žalosna bez obzira pokazuje li to ta osoba ili ne.

3.3. Razvoj empatije u dobi od sedam do jedanaest godina

U dobi od sedam do jedanaest godina poboljšava se svjesnost i usklađenost s pravilima za izražavanje emocija, koriste se unutarnje strategije za upuštanje u emocionalnu samoregulaciju te se adaptivno premještaju sa suočavanja usmjerenog na problem na suočavanje usmjereno na emocije. U toj

dobi emocije samosvijesti integriraju se s unutarnjim standardima dobrog ponašanja. Djeca u periodu od sedam do jedanaest godina su svjesna da ljudi mogu imati miješane osjećaje i da njihovi izrazi ne moraju odražavati njihove istinske osjećaje. Također djeca te dobi mogu primiti proturječne znakove kada objašnjavaju emocije drugih. U tom periodu empatija se povećava zato što djeca počinju razumjeti širi raspon emocija. Također djeca u osnovnoškolskoj dobi koriste višestruke znakove tijekom procjenjivanja tuđih osjećaja (Berk, 2015).

Berk (2015) piše da tijekom kasnog djetinjstva i adolescencije napredak u zauzimanju perspektive omogućuje empatijski odgovor ne samo na neposrednu nelagodu ljudi već i na njihove opće životne uvjete. Prema Shapiro (1997) u kasnom djetinjstvu, u dobi između deset i dvanaest godina, dječja sposobnost empatije se proširuje. Razdoblje od desete do dvanaeste godine naziva se apstraktnom empatijom, a djeca u tom razdoblju izražavaju empatiju prema ljudima čije su životne okolnosti gore od njihovih bez obzira bili to ljudi koji su im poznati ili ne, bez obzira jesu li to ljudi iz istog grada ili iz druge zemlje. U trenutku kada djeca krenu iskazivati interes za ublažavanje razlika milosrdima i dobročinstvima možemo reći da su u potpunosti razvila vještine empatije.

4. EMPATIJA KOD DJECE

Važnost empatije za djecu vrlo je velika. Djeca sposobna za empatiju manje su agresivna, prihvaćenija su u školi, svoju energiju usmjeravaju na pomaganje i darivanje, a često su uspješnija u školi, a kasnije i na poslu (Shapiro, 1997).

Prema Berk (2015) empatija je već od predškolskih godina važan motivator prosocijalnog ili altruističnog ponašanja, odnosno ponašanja koja su korisna za drugu osobu, bez očekivanja neke nagrade za sebe.

Dječja razina empatije, odnosno sposobnost razumijevanja i dijeljenja emocija drugih ljudi s kojima smo u interakciji, može igrati važnu ulogu u nastanku anksioznih i depresivnih simptoma (Shapiro, 1997). Ponekad

empatiziranje s uznemirenom osobom može dovesti do osobne uznemirenosti, a ne do ljubaznosti i pomaganja (Berk, 2015).

4.1. Četiri stupnja empatije

Oatley i Jenkins (2003) pišu da je Hoffman (1984) naznačio četiri stupnja koja ovise o djetetovoj sve većoj sposobnosti razlikovanja sebe od drugih. Globalna empatija spominje se kada je djetetov osjećaj za uznemirenost izazvan uznemirenošću osobe putem imitiranja ili takozvane zaraze. O egocentričnoj empatiji govori se kada dijete zna da je uznemirena druga osoba, ali reagira kao da je uznemireno ono samo. Treći stupanj koji spominju je djetetova empatija za osjećaje drugih što uključuje razumijevanje toga da se osjećaji drugih ljudi mogu razlikovati od njihovih osjećaja. Četvrti i posljednji stupanj odnosi se na empatiju vezanu za tuđe životno iskustvo, a to podrazumijeva znanje o tome da različita iskustva dovode do različitih reakcija na određene događaje.

4.2. Individualne razlike u empatiji

U empatiji postoje individualne razlike. Prema Berk (2015) individualne razlike u empatiji i suosjećanju vidljive su u facijalnim i psihofiziološkim odgovorima djece. Važnu ulogu u tome hoće li se kod nekog pojaviti osobna uznemirenost i usmjerenost na sebe ili će se ipak pojaviti empatija, suosjećajno i prosocijalno ponašanje ima temperament. Smatra se da je temperament prisutan od rođenja pa samim time ima i biološki temelj. Zbog toga individualne razlike u empatiji temeljene na temperamentu mogu djelomično odražavati genetske utjecaje na razvoj empatije (McDonald, Messinger, 2011).

Društvena i asertivna djeca te djeca koja dobro reguliraju emocije vjerojatnije će pomoći, tješiti i dijeliti nešto s osobama u nevolji nego djeca koja loše reguliraju emocije. Berk (2015) kao primjer navodi istraživanja u kojima su djeca gledala videosnimke ljudi u nevolji. Djeca koja su se ponašala prosocijalno kada im je bila ponuđena mogućnost da pomognu obično su reagirala s facijalnim ili psihofiziološkim markerima brige kao što su brižan izraz lica, zainteresiranost, smanjenje pulsa. Djeca koja su pokazivala facijalne i

psihofiziološke znakove uznemirenosti kao što u griženje usne, mrštenje, povišeni puls, bila su manje prosocijalna.

Shapiro (1997) navodi da dječaci nisu ništa manje voljni priskočiti u pomoć nego djevojčice, ali oni su skloniji izražavati empatiju nekim konkretnim činom, dok djevojčice češće pružaju psihološku pomoć. Društveni status i broj članova obitelji ne uvjetuju stupanj razvijenosti empatije kod djece iako starija braća i sestre većinom pomažu radije nego mlađi. Ako je razlika u godinama između braće i sestara veća oni su skloniji pomagati jedni drugima.

4.3. Utjecaj roditeljstva na empatiju

Na razvoj empatije važan utjecaj imaju roditelji. Empatija se uči od rođenja tako da roditelji već od najranije djetetove dobi svojim pristupom potiču razvijanje empatije kod djece tako da djeci pokazuju i pružaju, ljubav, emocionalnu sigurnost, verbalnu i fizičku naklonost, poštovanje prema njihovom razvojnom nivou, empatiju prema njihovim osjećajima te osjetljivost prema njihovim potrebama. Roditelji također potiču razvoj empatije izražavanjem osjećaja, slušanjem, tješanjem djece kada su povrijeđena ili uplašena, sagledavanjem situacije s njihove točke gledišta te pohvalama (Durrant, 2014).

Roditelji služe djeci kao modeli. Oni svoju djecu mogu naučiti važnosti ljubaznosti i mogu intervenirati kada djeca pokazuju neprikladne emocije. Roditelji također mogu pomoći djeci pri reguliranju osjećaja ljutnje koji loše utječe na razvoj empatije i suosjećanja (Berk, 2015). Ako roditelji ignoriraju tuđe osjećaje te ako se ne uživljavaju u situacije koje doživljavaju drugi, djeca će se ponašati isto tako. Kao posljedica toga proizlazi problem da djeca imaju poteškoće pri povezivanju s drugom djecom, a u kasnijoj dobi vrlo vjerojatno će imati poteškoće i u partnerskim odnosima (Gjurković, 2016).

Prema Berk (2015) kada su roditelji topli i kada pokazuju osjetljivu empatijsku brigu za osjećaje svoje djece te kada potiču izražavanje emocija kod svoje djece veća je vjerojatnost da će i njihova djeca reagirati na brižan način na uznemirenost drugih. Nasuprot tome Berk (2015) navodi da ljutito i

kažnjavajuće roditeljstvo narušava suosjećanje i empatiju u ranoj dobi, posebice kod djece koja loše reguliraju emocije.

Svoj djeci potrebna je pomoć pri učenju, razvijanju empatije iako je neka djeca prirodnije razvijaju (Gjurgović, 2016). Krznarić (2014) piše kako je psiholog Alan Sroufe objasnio kako dobiti, odgojiti empatično dijete:

Empatično dijete nećete dobiti tako što ćete ga pokušavati poučiti te opominjati da bi trebalo biti empatično. Empatično dijete dobit ćete tako što ćete s njime biti empatični. Djetetovo razumijevanje odnosa može proizaći samo iz odnosa koje je iskusilo (Sroufe, 2006; prema Krznarić 2014, str. 43).

4.4. Poticanje razvoja empatije

Empatijska „kvota“ nije fiksna. Empatija se može razvijati kroz cijeli život. Najbolje je da se s razvijanjem empatije krene u ranoj dobi, ali psiholozi su dokazali da i odrasle osobe mogu aktivirati svoje latentne empatijske sposobnosti (Krznarić, 2014). Da bi odrasle osobe uspjele u tome potrebno je da ulože veliki trud u usredotočenje na um druge osobe.

Greenspan (2009) navodi pet načina kako poticati empatiju kod djeteta. Za početak potrebno je suosjećati se s djetetom zato što empatija nastaje kada je netko empatičan prema nama. Nadalje djetetu je potrebno pomoći da postane svjesno vlastitih osjećaja te mu je potrebno pomoći da izrazi svoje osjećaje. Također djetetu je potrebno pomoći da se uskladi s tuđim osjećajima. U tome djeci možemo pomoći tako da im objašnjavamo svoje osjećaje te da ih iskazujemo izrazima lica i tonom glasa. Poticati empatiju možemo i na način da dijete zainteresiramo za osjećaje drugih ljudi koristeći njegove vlastite osjećaje kao mjerilo za usporedbu. Također za poticanje empatije dobro bi bilo da dijete, u sigurnom okruženju, doživi sve moguće situacije te da dijete poučimo da koristi maštu kako bi izašlo izvan okvira doživljaja koje je već imalo (Greenspan, 2009). Kada želimo da djeca iskazuju više empatije moramo to od njih očekivati. Jedan od dobrih i učinkovitih načina poticanja empatije u djece je i taj da ih se nauči iskazivati male znakove pažnje te da ih se uključi u dobrotvorni rad (Shapiro, 1997).

5. CILJ I PROBLEMI ISTRAŽIVANJA

Cilj ovog istraživanja je uvidjeti razliku u načinima izražavanja empatije kod djece različite školske dobi.

Iz cilja istraživanja proizašli su sljedeći problemi istraživanja:

1. Ispitati kako bi učenici različite dobi iskazala empatiju prema svojim vršnjacima.
2. Ispitati kako bi učenici različite dobi iskazali empatiju prema starijim osobama.
3. Ispitati kako bi učenici različite dobi iskazali empatiju prema životinjama.
4. Ispitati mišljenje učenika o tome sami osjećali i ponašali u socijalno izazovnim situacijama.

6. METODOLOGIJA

6.1. Uzorak ispitanika

U istraživanju je sudjelovao 21 učenik u dobi od 7 do 11, od toga 7 učenika prvog razreda, 7 učenika trećeg razreda i 7 učenika petog razreda. Svi ispitanici polaze u istu osnovnu školu u Koprivnici.

Tablica 1. Podatci o ispitanicima koju su sudjelovali u istraživanju

Dob ispitanika	Razred ispitanika	Broj ispitanika	Broj ženskih ispitanika	Broj muških ispitanika
7	Prvi razred	7	3	4
9	Treći razred	7	3	4
11	Peti razred	7	3	4

6.2 Instrumenti

Za potrebe istraživanja razvoja empatije u djetinjstvu napravljen je upitnik (Prilog 1.) u kojem je opisano šest različitih situacija. Prva situacija spominje djevojčicu koja je pala i druga djeca su joj se smijala. Druga situacija

govori o dječaku koji je zaboravio ponijeti hranu na izlet i nema ništa za jesti. Treća situacija govori o djevojčici koja živi samo s ocem, a druga djeca ju zbog toga vrijeđaju i govore joj da nema pravu obitelj. Četvrta situacija opisuje događaj u kojem djeca na rođendanskoj proslavi sjede u krugu i otvaraju poklone. Jedan od gostiju kupio je skroman poklon zato što njegovi roditelji nisu imali više novaca, ostala djeca to komentiraju i govore kako je to glup poklon. Peta situacija spominje stariju gospođu kojoj su pale vrećice i sve joj se rasulo po podu. Neki gospodin to je vidio i samo je prošao pokraj nje. Posljednja, šesta situacija opisuje događaj u kojem djeca maltretiraju nekog jadrnog psa. Nakon svake situacije ispitanicima je postavljeno pitanje što bi oni učinili da vide tu situaciju, zašto bi to učinili te kako bi se oni osjećali da se nađu u sličnoj situaciji. Svi učenici odgovarali su na ista pitanja.

6.3 Metode prikupljanja podataka

Podatci za istraživanje prikupljeni su intervjuiranjem ispitanika. U ovom istraživanju korišten je polustrukturirani intervju. Polustrukturirani intervju vođen je od strane ispitivača koji ima unaprijed pripremljena pitanja, ali intervju donekle zadržava nenamještenu i prirodnu atmosferu. Vođenje intervjuja je fleksibilno, a ispitivač može postavljati dodatna pitanja i usmjeravati razgovor (Bongar, 2000).

Cijelo istraživanje provedeno je u skladu s *Etičkim kodeksom istraživanja s djecom*. Dozvola za provođenje istraživanja najprije je dobivena od ravnatelja škole i od učiteljica u čijim su razredima provodila istraživanja. Prije provođenja istraživanja roditeljima učenika bilo je objašnjeno o kakvom je istraživanju riječ te su im podijeljeni pisani pristanci za sudjelovanje njihove djece u istraživanju. Prije istraživanja učenicima je također objašnjeno o kakvom je istraživanju riječ, objašnjeno mi je što će morati raditi te im je rečeno da na pitanja nema točnih i netočnih odgovora. Također učenicima je objašnjeno da su im anonimnosti i povjerljivost podataka osigurani te im je napomenuto da mogu odustati u bilo kojem trenutku istraživanja. Učenici koji su nakon objašnjenih uvjeta željeli sudjelovati u istraživanju, uz uvjet da su i njihovi roditelji potpisali pristanak na sudjelovanje u istraživanju, prije samog intervjuiranja potpisali su pisani pristanak koji im je također bio dodatno pojašnjen. Učenici koji su na poslijetku

bili intervjuirani izabrani su slučajnim odabirom, izvlačenjem potpisanih suglasnosti. Intervjuiranje se provodilo u kabinetu u školi, a na njemu su bili prisutni samo učenik i ispitivačica.

7. REZULTATI I RASPRAVA

Rezultati istraživanja postavljeni su redom sukladno postavljenim problemima istraživanja te su grupiranim prema dobnim skupinama.

Svim učenicima na početku ispitivanja bilo je postavljeno pitanje imaju li najboljeg prijatelja i ako imaju koliko ih imaju. Tim pitanjem željelo se provjeriti je li riječ o odbačenom djetetu te odgovara li na pitanja drugačije možda zbog toga. Svi ispitanici odgovorili su da imaju najboljeg prijatelja. Samo dvoje ispitanika reklo je da ima jednog najboljeg prijatelja dok su ostali ispitanici govorili da imaju više najboljih prijatelja. Najčešći odgovori bili su da imaju 2, 3 ili 4 najbolja prijatelja.

1. Situacija

Prva situacija postavljena učenicima glasi: *Pod velikim odmorom u školi djeca su trčala i jedna djevojčica je pala. Neka djeca počela su se smijati i rugati joj se zato što plače. Što bih ti napravio da si to vidio? Kako bi se ti osjećao da si ti pao kao ta djevojčica i da su ti se ostala djeca smijala?*

Odgovori učenika prvog razreda na opisanu situaciju i postavljena pitanja bili su:

„Pružio bih joj ruku i pomogao joj da se dignu, a ako ne bi mogla otišao bi po učiteljicu.“ Zašto? „Pa ako se ozlijedila da provjerimo da joj nije ništa strašno i hitno.“ / „Da se meni to dogodilo bio bi tužan i povrijeđen.“ Zašto? „Jer mene boli, a oni to ne znaju i ne znaju kako se osjećam.“

„Ja bi pomogao djevojčici.“ Zašto? „Jer je u nevolji.“ / „Ja bih bio jako tužan.“ Zašto? „Zato što mi se rugaju.“

„Rekla bi djevojčici oprost.“ Zašto? „Ja joj se ne bi rugala.“ / „Ja bih bila tužna.“ Zašto? „Zato jer mi se rugaju.“

„Dao bih joj ruku, pomogao bih joj da dođe u učionicu i pozvao učiteljicu.“
Zašto? „Jer je to najlakši način.“ / „Ne znam kako bi se ja osjećao u takvoj
situaciji.“

„Ja bih joj ponudio ruku i pitao je je li dobro.“ Zašto? „Jer se nije lijepo
smijati.“ / „Bilo bi mi ružno“ Zašto? „Pa jer to nije lijepo.“

„Utješila bi ju.“ Zašto? „Zato što joj se svi rugaju i jer ju boli.“ / „Ja bih plakala
i bila bih tužna.“ Zašto? „Jer to nije lijepo.“

„Ja bih joj pomogla.“ Zašto? „Jer smijanje nije lijepo.“ / Ja bih bila tužna.“
Zašto? „Jer sam pala i boli me.“

Odgovori učenika trećeg razreda na opisanu situaciju i postavljena pitanja bili
su:

„Rekao bih učiteljici.“ Zašto? „Da joj pomogne i kaže onim učenicima da su
zločesti.“ / „Ja bih bio tužan.“ Zašto? „Jer me boli i svi mi se smiju.“

„Toj djeci bi rekla da to nije smiješno i da bi joj trebali pomoći. Ja bih pomogla
djevojčici.“ Zašto? „Jer nju možda to jako boli.“ / „Ja bih se osjećala loše, jer
mene to boli, a drugi mi se smiju.“

„Rekao bi im da to nije u redu, pomogao bi curici i rekao učiteljici.“ Zašto?
„Pa da joj pomogne i da ne plače.“ / „Ja bi se rasplakao, a onda se ne bi
obazirao na to.“ Zašto? „Pa zato.“

„Ja bih joj pomogao.“ Zašto? „Jer ne volim da drugi zezaju druge.“ / „Tražio
bi pomoć i rekao sve učiteljici.“ Zašto? „Da ona to riješi.“

„Rekla bi im da to nije smiješno i pitala djevojčicu kako je.“ Zašto? „Pa zato
što se možda jako ozlijedila.“ / „Ja bih bila tužna.“ Zašto? „Jer me boli.“

„Došla bi do nje i pomogla joj, a ostale bi pitala neka si oni zamisle kako bi se
oni osjećali.“ Zašto? „Pa zato da si malo razmisle kako je to.“ / „Ja bi to rekla
učiteljici.“ Zašto? „Da ona to riješi.“

„Rekao bi da to nije lijepo. Njoj bi prišao i dao bi joj ruku ako bi htjela.“ Zašto?
„Pa jer joj treba pomoć i drugi joj se rugaju, a to nije lijepo.“ / „Ja bih ustao i
rekao bi mami.“ Zašto? „Pa mislim da je to najbolje.“

Odgovori učenika petog razreda na opisanu situaciju i postavljena pitanja bili su:

„Rekao bi drugima da se pomaknu pa bi joj pomogao da se digne.“ Zašto? „Pa da joj pomognem.“ / „Meni ne bi bilo ugodno.“ Zašto? „Pa nije ugodno dok ti se svi smiju.“

„Pogledao bi je li uredu.“ Zašto? „Pa da nije nešto slomila jer to se meni dogodilo.“ / „Osjećao bi se glupo jer baš sam sad morao trčati i pasti, a da mi se drugi smiju pa smijao bi se i ja njima da im se nešto dogodi.“

„Otišao bi po nastavnicu i rekao da uzme sredstvo za dezinfekciju rana.“ Zašto? „Da ne krvari slučajno.“ / „Ja bi bio tužan i ljut jer to nije lijepo.“

„Pomogao bi joj da se digne i ne bi se smijao.“ Zašto? „Jer volim pomagati i ne volim da neko nekog vrijeđa bez razloga.“ / „Ja bih bio ljut i javio bi se pedagoginji ili razrednici.“ Zašto? „Da to riješe.“

„Pomogla bi toj curi i bila bi ljuta na one koji se rugaju.“ Zašto? „Jer to nije lijepo.“ / „Da se meni to dogodilo ja bi se digla i ignorirala bi ih.“

„Pomogla bi joj da se digne, pitala ju dali ju boli i rekla da joj da su svi nekad pali tako da to nije ništa.“ Zašto? „Da ju utješim.“ / „Ja bi se pitala zašto mi se svi smiju jer sigurno se to i njima nekad dogodilo.“

„Ja bi joj prvo pomogla da ustane i onda bi drugima rekla da to uopće nije smiješno i da se to svakome može dogoditi.“ / „Pa bila bi tužna jer to nije lijepo, ali ustala bi i to je to.“

Niti jedan od N=21 ispitanika u ovom slučaju nije rekao da bi se smijao ili rugao s ostalom djecom. 5 ispitanika (71,4%) prvog razreda, 5 ispitanika (71,4%) trećeg razreda i 5 ispitanika (71,4%) petog razreda rekli su da bi pomogli djevojčici. Ispitanici u prvom razredu govorili su još da bi se ispričali djevojčici i da bi ju tješili. 4 ispitanika (57,1%) trećeg razreda i 2 ispitanika (28,6%) petog razreda rekli bi nešto onima koji se rugaju. Ukupno 2 ispitanika (28,6%) koja polaze prvi razred, 3 ispitanika (42,9%) koji polaze ispitanika koji polaze treći razred i 1 (14,3%) ispitanik koji polazi peti razred rekli bi sve učiteljici, dok bi 1 (14,3%) ispitanik trećeg razreda i 2 ispitanika (28,6%) petog razreda pitali djevojčicu kako je odnosno pogledali je li u redu. Kao razloge zašto bi tako postupili, 2 ispitanika (28,6%) prvog razreda, 1 ispitanik (14,3%) trećeg

razreda i 1 ispitanik (14,4%) petog razreda navoda to da ruganje nije lijepo. 1 ispitanik (14,3%) prvog razreda, 2 (28,6%) ispitanika trećeg zareda i 2 ispitanika (28,6%) petog razreda navode da bi tako postupili zbog mogućih ozljeda kod djevojčice koje su nastale prilikom pada. 2 (28,6%) ispitanika (28,6%) prvog, 2 ispitanika (28,6%) trećeg i 1 ispitanik (14,3%) petog razreda kao razlog svog postupka navode to da je djevojčica u nevolji i da joj je potrebna pomoć.

Tablica 2. Prikaz odgovora - Postupci ispitanika u 1. situaciji

Prvi razred		Treći razred		Peti razred		Postupak ispitanika
Frekvencija	Postotak	Frekvencija	Postotak	Frekvencija	Postotak	
0	0%	0	0%	0	0%	Smijanje i ruganje
5	71,4%	5	71,4%	5	71,4%	Pomoć djevojčici
2	28,6%	3	42,9%	1	14,3%	Uključivanje učiteljice
0	0%	4	57,1%	2	28,6%	Opominjanje onih koji se rugaju
0	0%	1	14,3%	2	28,6%	Pogledati/ pitati kao je
1	14,3%	0	0%	0	0%	Tješjenje
1	14,3%	0	0%	0	0%	Ostali odgovori
						Zašto bi tako postupili
2	28%	1	14%	1	14%	Jer ruganje drugih nije lijepo
1	14%	2	28%	2	28%	Zbog mogućih ozljeda
2	28%	2	28%	1	14%	Jer je u nevolji i potrebna joj je pomoć
2	28%	2	28%	3	42%	Ostali odgovori

Prema odgovorima ispitanika možemo vidjeti da se nitko od ispitanika ne bi pridružio djeci koja se rugaju odnosno koja se neprimjereno ponašaju. Svi ispitanici prepoznali bi da je djevojčica u nevolji. Gotovo svi ispitanici, svih dobnih skupina na neki bi način pomogli djevojčici. Najveća razlika u odgovorima ispitanika je u tome što niti jedan ispitanik prvog razreda nije rekao da bi se obratio odnosno da bi opomenuo djecu koja se rugaju djevojčici. Ispitanici svih dobnih skupina davali su slične odgovore na pitanje zašto bi tako postupili u predstavljenoj situaciji.

Na pitanje kako bi se oni osjećali da se nađu u situaciji da su pali te da im se ostali smiju i vrijeđaju ih 6 ispitanika (85,7%) prvog razreda reklo je da bi bili tužni, dok je jedan ispitanik rekao da ne zna kako bi se osjećao (14,3%). 4 ispitanika (57,1%) trećeg razreda reklo je da bi se osjećalo tužno, odnosno loše, dok su 3 ispitanika (42,9%) odmah odgovorila da bi to nekom rekla (2 ispitanika rekli bi učiteljici, a 1 mami). Ispitanici u petom razredu odgovarali su da bi se oni u toj situaciji osjećali neugodno (14,3%), glupo (14,3%), tužno (14,3%), ljuto (42,9%), da bi ignorirali to (14,3%) i pitali se zašto se ta djeca tako ponašaju (14,3%).

Tablica 3. Prikaz odgovora - Osjećaji ispitanika u 1. situaciji

Prvi razred		Treći razred		Peti razred		Osjećaji ispitanika
Frekvencija	Postotak	Frekvencija	Postotak	Frekvencija	Postotak	
6	85,6%	4	57,1%	1	14,3%	Tužno
0	0%	0	0%	3	42,9%	Ljuto
0	0%	0	0%	1	14,3%	Neugodno
0	0%	0	0%	1	14,3%	Glupo
0	0%	1	14,1%	1	14,3%	Ignoriranje
0	0%	3	42,9%	0	0%	Rekli bi nekome što ih muči
1	14,1%	0	0%	1	14,3%	Ostali odgovori

Prema podacima na u tablici 3. koja prikazuje odgovore na pitanja kako bi se ispitanici osjećali u situaciji da padnu i da im se drugi rugaju možemo

vidjeti popriličnu razliku u osjećajima ispitanika prema dobnim skupinama pogotovo ako usporedimo odgovore ispitanika prvog i petog razreda. Dok je većina ispitanika prvog razreda rekla da bi se u navedenoj situaciji osjećali tužno, ispitanici petog razreda naveli su čak 6 različitih osjećaja.

2. situacija

Druga situacija postavljena učenicima bila je: *„Idete sa školom na izlet. Vrijeme je užine. Primjećuješ da je jedan od učenika u tvom razredu zaboravio ponijeti vrećicu s hranom i sad nema što za jesti. Što što radiš u toj situaciji? Kako bi se ti osjećao da si se našao u sličnoj situaciji kao i učenik koji je zaboravio ponijeti hranu?“*

Odgovori učenika prvog razreda na opisanu situaciju i postavljena pitanja bili su:

„Dao bi mu svoju polovicu na primjer sendviča pa bi si podijelili. I inače to radim i prijatelji isto.“ Zašto? *„Da ne budemo gladni.“* / *„Bilo bi mi teško pa bi išao pitati nekoga ima li što za jesti, a ako nema išao bi reći učiteljici.“*

„Dao bi mu svoju hranu.“ Zašto? *„Da ne bude gladan.“* / *„Bio bi iznenađen. Pitao bi nekog drugog može li mi malo dati.“*

„Podijelio bi s njim.“ Zašto? *„Pa da nije gladan.“* / *„Bio bih tužan.“*

„Ja bih podijelila.“ Zašto? *„Jer ne bi mogao jesti pa bi bio gladan.“* / *„Tužna bi bila.“*

„Išao bi s njime po hranu.“ Zašto? *„Da ima za jesti.“* / *„Ja bih pitao učiteljicu za put kamo da idem po hranu.“* Zašto? *„Da si kupim nešto za jesti.“*

„Podijelila bih hranu s njom.“ Zašto? *„Da ima nešto za jesti.“* / *„Zamolila bi nekog da mi da podijeli.“*

„Ja bih mu dala hranu.“ Zašto? *„Jer je to lijepo.“* / *„Prepala bih se.“* Zašto? *„Jer ne znam što bi napravila.“*

Odgovori učenika trećeg razreda na opisanu situaciju i postavljena pitanja bili su:

„Ako me traži onda bi mu dao, a ako me ne traži onda valjda nije gladan.“ / „Ja mislim da bi izdržao bez hrane.“

„Dala bih tom učeniku malo svoje hrane i pitala prijateljice da mu također nešto daju.“ Zašto? „Pa možda zato jer je gladan.“ / „Ja bih zamolila druge da mi daju i bila bi tužna.“ Zašto? „Pa jer sam gladna.“

„Ja bi mu pola svojeg dao, ako imam dvije bočice s vodom, jednu bi mu dao.“ Zašto? „Da ne bude gladan i žedan.“ / „Ništa, pitao bi najboljeg prijatelja da mi da.“

„Ako imam puno dao bi mu dio svojega.“ Zašto? „Jer nije lijepo kad si gladan.“ / „Ja bih se osjećao jako sramežljivo i tužno.“ Zašto? „Jer nemam hranu.“

„Ako imam puno ja bi mu dala.“ Zašto? „Da ne bude gladan.“ / „Bila bi tužna i pitala bi prijatelje da mi daju malo svoje hrane da ne budem gladna.“

„Dala bih mu nešto svoje za jesti ili ako imam rezervnu vodu dala bi mu da pije.“ Zašto? „Da ne bude gladan. Ne bi ga mogla gledati kako nema ništa za jesti, bilo bi mi ga žao.“ / „Bila bi malo tužna, ali onda bi pitala nekoga da mi da nešto svoje jer ja nema ništa za jesti, a gladna sam.“ „Ja bih podijelio svoje i pitao bi učiteljicu ima li što.“ Zašto? „Da ima nešto za jesti.“ / „Ja bih pitao svog najboljeg prijatelja, ako mi ne da, ako nema ne bi jeo.“

Odgovori učenika petog razreda na opisanu situaciju i postavljena pitanja bili su:

„Prvo bi pogledao imam li dosta da podijelim pa ako ne bi imao dao bi mu novac da si ide kupiti.“ Zašto? „Da ne budemo gladni.“ / „Ja bi se nadao da će mi netko dati nešto. Jednom sam ja zaboravio uzeti pa je i meni prijatelj dao.“

„Podijelio bih. To sam već i napravio.“ Zašto? „Pa ako je netko gladan da ima.“ / „Ako mi netko ponudi bio bi sretan, a ako ne onda bih bio tužan, ali to je njihova opcija hoće li mi ponuditi.“

„Ja bih podijelio, ali ako ne bi imao previše onda ne znam baš.“ Zašto? „Tako da imamo i jedan i drugi za jest.“ / „Ja bi zamolio nekog ako ima više hrane da mi da, a ako nema suzdržao bi se.“

„Dao bi mu malo svojeg.“ Zašto? „Zato što sam dobar.“ / „Ja bih pitao za hranu, možda bi mi bilo malo neugodno, ali dobro.“

„Ja bih joj bila dala svoje.“ Zašto? „Da ne ostane gladna.“ / „Pa ništa, ja ne bih učinila ništa, ostala bih gladna.“

„Ja bih podijelila svoje.“ Zašto? „Da ne bude gladna.“ / Ne znam, bilo bi mi neugodno.“

„Ako imam ja bi mu dala.“ Zašto? „Da na bude gladan.“ / „Pitala bih nekog da mi posudi, ne bi mi bilo baš ugodno.“

U ovoj situaciji 6 ispitanika (85,7%) prvih razreda podijelilo bi hranu s prijateljem. Od toga njih 5 (71,4%) kao razlog navodi to da drugi učenik ne bude gladan dok jedan ispitanik (14,3%) govori da bi tako postupio jer je to lijepo. Jedan od ispitanika (14,3%) išao bi kupiti hranu s učenikom koji je zaboravio, a kao razlog navodi to da učenik ne bude gladan. U trećem razredu 4 ispitanika (57,1%) podijelila bi s učenikom svoju hranu, a dvoje (28,6%) bi mu dalo i rezervnu vodu. Jedan ispitanik (14,3%) podijelio bi svoju hranu s učenikom ako bi ga ovaj tražio. Dvoje ispitanika (28,6%) podijelila bi hranu s učenikom ako bi imali puno. Jedan od ispitanika (14,3%) također je rekao i da bi o tome obavijestio i učiteljicu, dok bi jedan ispitanik (14,3%) pozvao i prijatelje da mu nešto daju. Kao razlog zašto bi tako postupili 5 ispitanika (71,4%) trećeg razreda navode to da učenik ne bude gladan dok jedan ispitanik (14,3%) spominje i to da mu ga je žao, a jedan kao razlog navodi to da nije lijepo kad netko nema hranu. 5 ispitanika (71,4%) petog razreda da se nađu u opisanoj situaciji učeniku bi dali svoju hranu. 2 ispitanika (28,6%) dala bi svoju hranu ako imaju dovoljno, a ako nemaju jedan ispitanik bi mu dao novac da si kupi, a drugi bi si morao razmisliti. Na pitanje zašto bi tako postupili 5 ispitanika (71,4%) petog razreda navodi to da osoba ne bude gladna, dok su ostali (28,6%) odgovori bili „jer sam dobar“ i „da imamo i jedan i drugi za jest“.

Tablica 4. Prikaz odgovora - Postupci ispitanika u 2. situaciji

Prvi razred		Treći razred		Peti razred		Postupak ispitanika
Frekvencija	Postotak	Frekvencija	Postotak	Frekvencija	Postotak	
6	85,7%	2	28,6%	5	71,4%	Podijelili hranu bez uvjeta
0	0%	2	28,6%	2	28,6%	Podijelili hranu ako imaju dovoljno
0	0%	2	28,6%	0	0%	Podijelili hranu bez uvjeta i učinili još nešto uz to
1	14,3%	0	0%	1	14,3%	Dali novac, išli kupiti hranu
0	0%	1	14,3%	0	0%	Podijelili hranu ako ih učenik traži
						Zašto bi tako postupili
6	85,7%	5	71,4%	5	71,4%	Da ne bude gladan
1	14,3%	1	14,3%	0	0%	Jer to nije lijepo
0	0%	1	14,3%	2	28,6%	Ostali odgovori

Analizom odgovora ispitanika možemo vidjeti da bi svi ispitanici prepoznali da je učenik u nevolji te da bi na neki način pomogli tom učeniku koji je zaboravio hranu. Hranu bi bez uvjeta na situaciju podijelilo najviše ispitanika prvog razreda, dok bi ispitanici trećeg i petog razreda u podjednakoj mjeri mislili i na sebe, što možemo zaključiti iz njihovog odgovora da bi podijelili ako imaju dovoljno.

Na pitanje kako bi se oni osjećali u situaciji da su oni zaboravili ponijeti hranu na izlet 3 ispitanika (42,9%) prvog razreda reklo je da bi bili tužni, a 1 ispitanik (14,3%) bi bio iznenađen. Ukupno 4 ispitanika (57,1%) prvog razreda bi pitali nekog za pomoć. 3 ispitanika (42,9%) u trećem razredu reklo je da bi se osjećalo tužno, jedan ispitanik (14,3%) osjećao bi se sramežljivo, a jedan (14,3%) bi pitao prijatelja da mu da hranu. 2 ispitanika (28,6%) rekla su da ne bi jela, odnosno da bi izdržali bez hrane. 2 ispitanika (28,6%) u petom razredu rekli su da bi se osjećali neugodno, a 2 ispitanika (28,6%) bi nekog pitali za pomoć. Jedan ispitanik (14,2%) bio bi sretan ako bi mu netko nešto ponudio, a tužan ako ne bi, a jedan ispitanik (14,3%) ne zna kako bi se osjećao. Jedan ispitanik (14,3%) rekao je da ne bi učinio, osjećao ništa i da bi ostao gladan.

Tablica 5. Prikaz odgovora - Osjećaji ispitanika u 2. situaciji

Prvi razred		Treći razred		Peti razred		Osjećaji ispitanika
Frekvencija	Postotak	Frekvencija	Postotak	Frekvencija	Postotak	
3	42,9%	3	42,9%	1	14,3%	Tužno
0	0%	0	0%	2	28,6%	Neugodno
1	14,3%	0	0%	0	0%	Iznenađeno
0	0%	1	14,3%	0	0%	Sramežljivo
4	57,1%	4	57,1%	2	28,6%	Pitali bi za pomoć
0	0%	1	14,3%	1	14,3%	Ništa / ne znam
0	0%	1	14,3%	2	28,6%	Ostali odgovori

Prema odgovorima ispitanika vidimo da se nitko od ispitanika ne bi osjećao dobro u situaciji da zaboravi hranu i da nema što za jest. Također prema odgovorima možemo vidjeti da stariji ispitanici (treći i peti razred) pokazuju više različitih osjećaja nego mlađi ispitanici (prvi razred). Treća situacija koja je bila ispitivana je: *U tvom razredu jedna učenica živi samo s ocem. Druga djeca ju zbog toga vrijeđaju i govore joj da nema pravu obitelj. Što bi ti napravio u toj situaciji? Kako bi se ti osjećao da se nađeš u sličnoj situaciji?*

Odgovori učenika prvog razreda na opisanu situaciju i postavljena pitanja bili su:

„Igrao bi se s njom i družio da joj bude ljepše.“ Zašto? „Jer možda se doma ne igraju s njom. Mi imamo u razredu jednog dječaka bez oca i tak malo je luckast. Ali on je meni napravio crtež i ja sam ga uzeo.“ / „Osjećao bi se tužno i povrijeđeno, ništa ne bi rekao djeci sve bi rekao učiteljici.“

„Pomirio bi tu djevojčicu s djecom.“ Zašto? „Jer je tužna.“ / „Bio bi jako tužan jer mi se rugaju.“

„Ne znam.“ (Učenik želi preskočiti pitanje.)

„Ne znam. Ne znam kako da oživim njegovu mamu.“ / „Ne znam.“

„Ne znam.“ / „Bio bih jako tužan.“ Zašto? „Jer to nije lijepo.“

„Počela bi se družiti s njom i tješila bi ju.“ Zašto? „Jer joj se rugaju.“ / „Bila bi tužna i ne znam...“

„Ja ju ne bih vrijeđala, rekla bih joj da nema veze i bila bi joj prijateljica.“ Zašto? „Vrijeđanje nije lijepo.“ / „Jako tužno bi mi bilo jer ne bi imala prijatelje.“

Odgovori učenika trećeg razreda na opisanu situaciju i postavljena pitanja bili su:

„Pa ne znam... tješio bi ju i rekao učiteljici.“ Zašto? „Da to riješi.“ / „Bio bi jako tužan.“

„Rekla bih im neka si oni zamisle kako je to.“ Zašto? „Da vide kako to nije dobar osjećaj.“ / „Bila bih jako tužna.“

„Ne znam... pitao bih ju treba li joj pomoć oko novaca, jer možda nema.“ / „Ne znam... pitao bih nekog za pomoć.“

„Rekao bih da ju prestanu zezati i pitao kako bi se oni osjećali, a nju bi tješio.“ Zašto? „Jer to nije lijepo.“ / „Zapamtio bi tko me zeza i rekao učiteljici.“

„Pa ne znam... rekla bi da ima svoju obitelj,“ Zašto? „Jer se nije lijepo smijati na takvo što.“ / „Bila bih jako tužna.“

„Ne znam.“ / „Ja bih bila jako tužna i rekla bi učiteljici pa da ih ona poduči da se ne smiju tome.“

„Pa rekao bih da ima obitelj ali ne cijelu. Ne znam što bih još rekao. Rekao bih da nema mamu, ali da ju ne trebaju vrijeđati zbog toga.“ / „Da se meni to desi rekao bih da imam obitelj i rekao sve učiteljici. Ne znam više... baš mi je teško ovo pitanje.“

Odgovori učenika petog razreda na opisanu situaciju i postavljena pitanja bili su:

„Došao bih do njih i rekao im kako bi njima bilo da im netko tako govori i rekao bih da to nije lako jer nekima su roditelji umrli.“ / „Ja živim samo s mamom, mene su prije stalno provocirali, ali mene to nije previše smetalo.“

„Ne znam kako bih se snašao u toj situaciji. Nikad mi se nije dogodilo pa moram razmisliti. Rekao bih mu da se ne zamara s tim.“ / „Pa ne znam kako bi mi bilo.“

„Rekao bih to razrednici da ona objasni toj djeci kako je to dok neko nema obitelj,“ Zašto? „Da im objasni kako je to biti u tuđoj koži.“ / „Ja bih bio jako tužan i ne bih se uopće s njima družio i razgovarao.“

„Govorim joj da ima obitelj i da je njena mama uvijek uz nju makar možda nije prava ako se tata ponovno oženio, a ako je umrla onda bih joj rekao da joj je ona uvijek u srcu.“ / „Ja bih njega izvrijeđao deset puta više.“

„Ja bi ih istukla.“ Zašto „Zato jer me nerviraju. Mojim bratići su nedavno ostali bez mame i da njima netko nešto kaže ne bi se dobro proveo.“ / „Da se meni to dogodi isto bi ih istukla.“

„Ja bih im rekla da to nije istina, da ju tata sigurno jako voli, da nema veze ako nema mamu.“ / „Bila bih tužna i povrijeđena.“

„Ja bih rekla onima koji joj se rugaju da ima tatu i da se ne može reći da nema obitelj. Sigurno ju i tata voli.“ / „Bila bih povrijeđena.“

Ova situacija ispitanicima je bila najteža. Prilikom ispitivanja kod većine ispitanika najviše vremena provedeno je upravo na ovoj situaciji i ovim pitanjima. Ni jedan od ispitanika nije rekao da bi se pridružio djeci koja vrijeđaju djevojčicu i govore joj da nema pravu obitelj. Jedan od ispitanika (14,2%) prvog razreda želio je preskočiti pitanje. Troje ispitanika (42,9%) prvih razreda reklo

je da ne zna što bi napravili u toj situaciji. Troje ispitanika (42,9%) prvih razreda reklo je da bi se družili s djevojčicom, a jedan od ispitanika (14,3%) nadodao je i ispitanik rekao je da ja bi pomirio djevojčicu i djecu koja ju vrijeđaju. 5 ispitanika (71,4%) trećih razreda ne početku je reklo je da ne znaju šta bi napravili u toj situaciji, a kasnije su 4 (57,1%) ispitanika nadodali da bi rekli učiteljici, da bi pitali treba li joj novaca ili da bi rekli da ima pravu obitelj. Preostala 2 ispitanika (28,6%) trećih razreda rekli su da bi rekli djeci koja ju vrijeđaju da prestanu i neka si zamisle kako je to. Jedan od ispitanika rekao je i da bi ju tješio. Jedan ispitanik petog razreda rekao razreda rekao je da ne zna što bi napravio, a kasnije je nadodao da bi rekao djevojčici da se ne zamara s time. Troje ispitanika (42,9%) petog razreda reklo bi drugoj djeci da ima obitelj, jedan ispitanik (14,3%) bi obavijestio razrednicu, jedan ispitanik (14,3%) bi rekao drugima da njena situacija nije laka, a jedan ispitanik (14,3%) je rekao da bi istukao djecu koja ju vrijeđaju.

Tablica 6. Prikaz odgovora - Postupci ispitanika u 3. situaciji

Prvi razred		Treći razred		Peti razred		Postupak ispitanika
Frekvencija	Postotak	Frekvencija	Postotak	Frekvencija	Postotak	
0	0%	0	0%	0	0%	Vrijeđanje
2	28,6%	0	0%	0	0%	Druženje s djevojčicom
0	0%	4	57,1%	3	42,9%	Obraćanje djeci koja vrijeđaju
0	0%	1	14,3%	1	14,3%	Rekli učiteljici
1	14,3%	1	14,3%	1	14,3%	Tješjenje djevojčice
0	0%	0	0%	1	14,3%	Potukli se s djecom koja vrijeđaju
3	42,9%	1	14,3%	1	14,3%	Ne zna
1	14,3%	1	14,3%	1	14,3%	Ostali odgovori

						Zašto bi tako postupili
3	42,9%	1	14,3%	1	14,3%	Ne znam
2	28,6%	2	28,6%	0	0%	Jer ponašanje drugih nije lijepo
0	0%	2	28,6%	0	0%	Da drugi vide da to nije dobar osjećaj
2	28,6%	2	28,6%	5	71,4%	Ostali odgovori

Analizom odgovora možemo vidjeti da su u ovom slučaju odgovori ispitanika trećeg i petog razreda slični dok se odgovori ispitanika prvog razreda nešto više razlikuju od ostalih. U ovom slučaju ispitanici prvog razreda češće su odgovarali s ne znam nego ispitanici trećeg i petog razreda. Jedan od ispitanika reagirao je uznemirenošću. Berk (2015.) govori o tome da u nekim slučajevima kao što je na primjer ovaj empatiziranje s nekom osobom može dovesti do osobne uznemirenosti i negativnih osjećaja.

Na pitanje kako bi se oni osjećali da se nađu na mjestu djevojčice 5 ispitanika (71,4%) prvog razreda odgovorilo je da bi bili tužni, jedan ispitanik (14,3%) nadodao je da bi bio i povrijeđen te da bi sve rekao učiteljici. Dva ispitanika (28,6%) prvog razreda rekli su da ne znaju kako bi se osjećali. Da bi bili tužni rekla su i 3 (42,9%) ispitanika trećeg razreda. 3 ispitanika (42,9%) trećeg razreda reklo je da bi se za pomoć obratilo učiteljici. 2 ispitanika (28,6%) rekla su da ne znaju kako bi se osjećali, a jedan od njih je rekao da je pitanje preteško. Na pitanje kako bi se oni osjećali da se nađu u takvoj situaciji 2 ispitanika (28,6%) petog razreda odgovorila su da bi bili povrijeđeni, jedan ispitanik (14,3%) rekao je da bi bio tužan. Ostali odgovori ispitanika bili su da ne znaju kao bi se osjećali (14,3%), da bi ih izvrijeđali još više (14,3%) i da bi ih istukli (14,3%). Također jedan od ispitanika naveo je svoje osobno iskustvo te je rekao da bi on to ignorirao.

Tablica 7. Prikaz odgovora - Osjećaji ispitanika u 3. situaciji

Prvi razred		Treći razred		Peti razred		Osjećaji ispitanika
Frekvencija	Postotak	Frekvencija	Postotak	Frekvencija	Postotak	
5	71,4%	3	42,9%	2	28,6%	Tužno
2	28,6%	2	28,6%	1	14,3%	Ne zna
1	14,3%	3	42,9%	0	0%	Rekli učiteljici
1	14,3%	0	0%	2	28,6%	Povrijeđeni
0	0%	0	0%	2	28%	Izvrijeđali bi/istukli osobe koje im se rugaju

Iz dobivenih odgovora na pitanje kako bi se ispitanici osjećali da se nađu u situaciji gdje ih drugi vrijeđaju vidljivo da bi se većina ispitanika svih dobnih skupina osjećala loše, a stariji ispitanici i u ovom bi slučaju pokazali neki oblika agresivnog ponašanja.

3. situacija

Četvrta situacija postavljena učenicima bila je: *Nalaziš se na rođendanskoj zabavi. Svi sjedite u krugu, a slavljenik otvara poklone. Jedan od gostiju kupio je skroman poklon zato što njegovi roditelji nisu imali više novaca. Ostala djeca počinju komentirati kako je on kupio samo čokoladu i kako je to glup poklon. Što činiš u toj situaciji? Kako bi se ti osjećao da si na mjestu gosta koji je kupio samo čokoladu? Što bi ti napravio da ti netko za rođendan kupi samo čokoladu?*

Odgovori učenika prvog razreda na opisanu situaciju i postavljena pitanja bili su:

„Bilo bi mi žao tog djeteta i tih roditelja, ali rekao bih da je lijepo da je nešto kupio za rođendan.“ Zašto? *„Ne treba biti sve veliko i skupo nekad je dovoljno samo malo. Netko ima više netko ima manje, a i s tom čokoladom bi se mogla zasladiti cijela ekipa na rođendanu.“* / *„Ako mi je blizu kuća išao bih reći mami i to je to.“* / *„Bilo bi mi žao što su siromašni, ali s druge strane bio bi sretan što je uopće došao na zabavu. Meni je najvažnije da prijatelji dođu na zabavu.“*

*„Ja se ne bi rugao.“ Zašto? „Jer bi on bio još tužniji.“ / „Meni bi bilo svejedno.“
Zašto? „Pa zato.“ / „Glavno da je došao.“*

„Ja se ne bi rugala.“ Zašto? „Nije lijepo dok se nekome rugaš“ / „Tužno nekako.“ Zašto? „Ne znam.“ / „Ne znam.“

„Ne znam. Ja sam za jedan rođendan kupio slatkiše i nitko nije ništa komentirao.“ / „Meni je to super poklon.“

*„Ja bi rekao da to nije lijepo, da roditelji nemaju dosta novaca da kupe poklon.“
Zašto? „Zato jer nemaju dosta novaca.“ / „Meni bi bilo neugodno.“ / „Ja bih bio sretan. I to je poklon.“*

„Ne znam. Ne bi se rugala i ne bi se ljutila.“ Zašto? „Ne znam.“ / „Ne znam.“

*„Bilo bi mi žao jer nema novaca, a nema veze ako je kupio samo čokoladu.“
Zašto? „Pa zato.“ / „Jako bi se prepala.“ / „Da meni neko kupi samo čokoladu, pa nema veze.“*

Odgovori učenika trećeg razreda na opisanu situaciju i postavljena pitanja bili su:

„Ja bih to dijete tješio, a ove druge bih malo istukao.“ Zašto? „Zato jer to nije lijepo.“ / „Meni bi to bilo tužno i ružno.“ Zašto? „Pa zato jer nisam mogao kupiti drugo.“ / „Ja bih bio sretan da to dobijem.“

„Rekla bih da je i čokolada fina i da ne moraju svi kupiti dobar poklon, neki kupe ono što imaju.“ / „Meni bi bilo sram.“ / „Ja volim čokoladu tako da ne bih napravila ništa. Bila bih sretna.“

„To nije glup poklon, bolje da donese nešto nego ništa.“ Zašto? „Ne bi ni oni sigurno donijeli puno više od toga.“ / „Dobro bi se osjećao.“ Zašto? „Pa zato.“ / „Ja bih bio zahvalan.“

„Rekao bih da nije bitan poklon.“ Zašto? „Pa bitno je da se družiš s prijateljima.“ / „Ja bih se osjećao sramežljivo.“ / „Ja bih to dijete tješio i rekao drugima da razmisle kako bi se oni osjećali. Bio bih sretan s tom čokoladom.“

„Rekla bih da ako netko ne može kupiti poklon jer je siromašan da mu se ne smiju.“ Zašto? „Pa jer to nije lijepo, ne mogu svi sve kupiti.“ / „Dobro bi se osjećala jer bar sam nešto donijela.“ / „Da sam slavljenik razveselila bi se.“

„Rekla bih im da si malo razmisle kako bi njima bilo u toj situaciji. Neka si malo razmisle.“ / „Isto bi napravila da i meni govore.“ / „Da sam ja slavljenica bila bih sretna jer obožavam čokolade i da dobijem bilo koji poklon bila bih sretna, a da mi se ne sviđa ne bih to pokazala jer bi to nekog povrijedilo.“

„To nije glup poklon jer ja ga svaki put kupujem i svaki poklon je dobar poklon. Njima bih rekao da to nije lijepo.“ Zašto? „Zato jer to nije lijepo. Odgovor ko i na svako pitanje. Ova pitanja su sve teža i teža.“ / „Ništa ne bi bilo.“ / „Ja bih bio sretan jer mi većinom kupujemo takve poklone. Najvažnije je da te netko zagrlj i tak.“

Odgovori učenika petog razreda na opisane situacije i postavljena pitanja bili su:

„Ja bih ga branio.“ Zašto? „Zato jer znam da nisu svi u ovo vrijeme bogati i da nemaju svi novaca za kupiti veliki poklon.“ / „Meni bi to bilo glupo.“ / „Bio bih sretan. Glavno da je prijatelj došao na rođendan. Poklon nije bitan.“

„Otišao bih do tog djeteta i rekao mu da se ne brine o tom.“ Zašto? „Zato jer i ja tako razmišljam. Ako ti je nešto glupo ne obaziri se na to i samo idi dalje.“ / „Ja bih u toj situaciji bio tužan.“ / „Ništa, ako neko nema, nema, glavno da je dobar prijatelj. Bio bih sretan da je donio nešto i da je došao.“

„Ja bih toj drugoj djeci rekao da to što nije kupio nešto veliko materijalno nije bitno, nego da je bitno da se došao zabavljati.“ Zašto? „Jer na rođendanu nisu najbitniji pokloni.“ / „Ja bih bio dosta ljut i ne znam...“ / „Bio bih zahvalan i ja bih se ostatak rođendana družio samo s tim djetetom.“

„Rekao bih drugoj djeci da si zamisle da nemaju novaca, da što bi oni napravili.“ Zašto? „Pa da si razmisle.“ / „Meni bi bilo svejedno.“ / „Da meni netko kupi to ja bi se lijepo osjećao jer nije bit u poklonu nego u prijateljstvu.“

„Ja bih im svima rekla da su glupi.“ Zašto? „Zato što se tako ne ponaša prema drugima.“ / „Ja uopće ne bi reagirala na to.“ / „Glavno da je došao, zbog tog bi bila zadovoljna.“

„Rekla bi da nema veze kakav je poklon kupio nego da je mislio na to i da se potrudio kupiti neki poklon.“ Zašto? „Jer pokloni nisu najbitniji.“ / „Meni bi bilo svejedno da se tako nešto dogodi. I na mom rođendanu isto.“

„Ako ti je osoba stvarno draga nije bitno kakav poklon daš, bitno je da se družite.“ Zašto? „Pokloni nisu najbitniji.“ / „Bilo bi mi neugodno.“ / „Ja bih bila zahvalna. Nema veze ako mi neko kupi mali poklon.“

I u četvrtoj situaciji predstavljenoj ispitanicima niti jedan od ispitanika nije rekao da bi se pridružio vrijeđanju ili nekom drugom obliku neprihvatljivog ponašanja. Ispitanici različite dobi govorili su da nije bitan poklon već to da je gost došao na rođendan. Dvoje ispitanika (28,6%) prvog razreda reklo je da ne znaju što bi napravili u toj situaciji da netko da skroman poklon i da ga drugi vrijeđaju. Dvoje ispitanika (28,6%) reklo da bi im u toj situaciji bilo žao djeteta koje je donijelo skromniji poklon. Također dvoje ispitanika (28,6%) je reklo da se ne bi rugali dok je jedan ispitanik (14,3%) rekao da bi rekao drugima da to što rade nije lijepo. Kao razloge zašto bi tako postupili ispitanici prvog razreda govorili su da bi tako postupili jer takvo ponašanje nije lijepo (14,3%) te da bi onda dijete bilo još tužnije (14,3%). Kao razlog su naveli i da ne treba sve biti skupo (14,2%), a neki nisu znali zašto bi tako postupili (14,2%), a neki su kao razlog naveli „pa zato“ (28,6%). 4 ispitanika trećeg razreda reklo bi drugima da to što rade nije lijepo. 2 ispitanika (28,6%) rekla su da smatraju da navedeni poklon (čokolada) nije glup te da nije bitno kakav je poklon. Također jedan ispitanik (14,3%) bi rekao drugima da si zamisle kako bi se oni osjećali u toj situaciji. Na pitanje zašto bi tako postupili ispitanici su govorili da bi tako postupili jer ponašanje drugih nije lijepo i jer ne mogu svi kupiti puno. Vrlo slične odgovore ispitanicima trećeg razreda davali su i ispitanici petog razreda. 6 ispitanika (85,7%) petog razreda reklo je da bi rekli drugima da to što rade nije lijepo, a jedan ispitanik (14,3%) je rekao da čokolada nije glup poklon. 3 ispitanika (42,9%) kao razlog svog postupka naveli su to da pokloni nisu najbitniji. Ostali ispitanici su govorili da bi tako postupili zato da bi oni koji vrijeđaju razmislili o svojim postupcima, zato što to što drugi rade drugi nije lijepo te jer im je žao gosta koji nema novaca.

Tablica 8. Prikaz odgovora - Postupci ispitanika u 4. situaciji

Prvi razred		Treći razred		Peti razred		Postupak ispitanika
Frekvencija	Postotak	Frekvencija	Postotak	Frekvencija	Postotak	
0	0%	0	0%	0	0%	Vrijedanje
2	28,6%	4	57,1%	6	85,7%	Rekli drugima da to što rade nije lijepo
0	0%	2	28,6%	1	14,3%	Poklon nije glup/nije bitan kakav je
2	28,6%	0	0%	0	0%	Bilo bi mi žao
2	28,6%	0	0%	0	0%	Ne znam
2	28,6%	1	14,3%	0	0%	Ostali odgovori
						Zašto bi tako postupili
1	14,3%	3	42,9%	1	14,3%	Jer to što drugi rade nije lijepo
1	14,3%	1	14,3%	3	42,9%	Pokloni nisu najbitniji
1	14,3%	1	14,3%	1	14,3%	Jer nemaju svi mnogo novaca
0	0%	1	14,3%	1	14,3%	Da oni koji vrijedaju razmisle o svojim postupcima
3	42,9%	1	14,3%	1	14,3%	Ostali odgovori

Analizom odgovora i možemo vidjeti da su odgovori ispitanika trećeg i petog razreda slični, dok se odgovori ispitanika prvog razreda nešto više razlikuju od ostalih. Stariji ispitanici češće bi se obratili drugima i opomenuli ih jer njihovo ponašanje nije prikladno, te su također više isticali da veličina poklona nije najbitnija.

Na pitanje kako bi se oni osjećali na mjestu gosta koji je donio skroman poklon 2 ispitanika (28,6%) prvog razreda rekli su da ne znaju je kako bi se osjećao, dok su ostali rekli da bi im bilo svejedno (14,2%), da bi im bilo neugodno (14,3%), da bi bili tužni (14,3%), da bi se prepali (14,3%) i da nema veze što su dobili skromniji poklon (14,3%). Dvoje ispitanika trećeg razreda rekla su da bi se na mjestu tog gosta osjećali dobro (28,6%), a dvoje je reklo da bi ih bilo sram (28,6%). Ostali odgovori ispitanika trećeg razreda bili su ti da bi bili tužni (14,3%), da bi se ružno osjećali (14,3%) i da po tom pitanju ne bi osjećali ni učinili ništa (14,2%). Dvoje ispitanika (28,6%) petog razreda reklo je da bi im u toj situaciji bilo neugodno, a dvoje (28,6%) je reklo da bi im bilo svejedno. Ostali odgovori ispitanika petog razreda bili su ti da da bi se osjećali ljuto (14,3%), tužno (14,3%) ili da uopće ne bi reagirali (14,3%).

Tablica 9. Prikaz odgovora - Osjećaji ispitanika u 4. situaciji (da su oni gost koji je donio skroman poklon)

Prvi razred		Treći razred		Peti razred		Osjećaji ispitanika
Frekvencija	Postotak	Frekvencija	Postotak	Frekvencija	Postotak	
1	14,3%	1	14,3%	1	14,3%	Tužno
1	14,3%	0	0%	1	14,3%	Neugodno
0	0%	2	28,6%	0	0%	Dobro
0	0%	2	28,6%	0	0%	Sram
1	1,34%	0	0%	2	28,6%	Bilo bi im svejedno
0	0%	1	14,3%	1	14,3%	Ne bi reagirali
0	0%	0	0%	1	14,3%	Glupo
0	0%	0	0%	1	14,3%	Ljuto
1	14,3%	0	0%	0	0%	Strah
2	14,3%	0	0%	0	0%	Ne znaju
2	28,6%	1	14,3%	0	0%	Ostali odgovori

Odgovori ispitanika na pitanje kako bi se osjećali na mjestu gosta koji je donio skromniji poklon bili su raznoliki. Svi ispitanici petog razreda te većina ispitanika prvog i trećeg razreda razvila bi neke loše osjećaje, ali 28,6% ispitanika trećeg razreda rekla je da bi se osjećala dobro jer su bar nešto donijeli.

Na pitanje kako bi se osjećali da su na mjestu slavljenika koji je dobio skroman poklon 2 ispitanika (28,6%) prvog razreda rekla su da ne znaju kako bi se osjećali, 2 (28,6%) ispitanika rekla su da bi im bilo glavno da je gost došao, a 2 ispitanika (28,6%) rekla su da bi bili sretni poklonom. Na isto pitanje 6 ispitanika (85,7%) trećeg razreda odgovorilo je da bi bili sretni zbog poklona, dok je jedan ispitanik (14,3%) rekao da bi bio zahvalan. Da su slavljenici koji su dobili skroman poklon dvoje ispitanika (28,6%) petog razreda bilo bi sretno, a dvoje ispitanika (28,6%) bilo bi zahvalno. Ostali bi se lijepo osjećali (14,3%), bili bi zadovoljni (14,3%) ili bi im bilo svejedno (14,3%). 2 ispitanika (28,6%) petog razreda rekla su i da bi im bilo glavno da je gost došao.

Tablica 10. Prikaz odgovora - Osjećaji ispitanika u 4. situaciji (da su oni slavljenici koji su dobili skroman poklon)

Prvi razred		Treći razred		Peti razred		Osjećaji ispitanika
Frekvencija	Postotak	Frekvencija	Postotak	Frekvencija	Postotak	
2	28,6%	6	85,7%	2	28,6%	Sretan
0	0%	1	14,3%	2	28,6%	Zahvalan
2	28,6%	0	0%	2	28,6%	Glavno da je gost došao
0	0%	0	0%	1	14,3%	Lijepo
2	28,6%	0	0%	0	0%	Ne znam
1	28,6%	0	0%	1	14,3%	Ostalo

Prema odgovorima koje su ispitanici dali na pitanje kako bi se oni osjećali na mjestu slavljenika koji je dobio skromniji poklon možemo vidjeti da ispitanici ne bi razvili neke negativne osjećaje te da bi bili sretni i zahvalni.

4. situacija

Peta situacija postavljena učenicima bila je: *Krenuo si u dućan po namirnice. Na putu do dućana ugledaš stariju gospođu kojoj su pale vrećice i sve joj se rasulo po podu. Neki gospodin samo je prošao pored nje. Što ti činiš u toj situaciji? Kako bi se ti osjećao da se nađeš u sličnoj situaciji kao gospođa?*

Odgovori učenika prvog razreda na opisanu situaciju i postavljena pitanja bili su:

„Pomogao bih joj, pitao bih ju gdje živi, ako imam praznu vrećicu stavio bih to unutra i odnio joj do kuće.“ Zašto? „Ako je starija onda joj se sigurno teško to sve raditi pa da joj malo olakšam.“ / „Osjećao bih se ružno jer mi nitko ne bi pomogao. Ako mi je blizu kuća otišao bih reći mami i to je to.“

„Pomogao bih joj staviti u vrećicu i pomogao bih joj nositi.“ Zašto? „Da joj ne bi još više sve popadalo.“ / „Jako tužno.“ Zašto? „Jer mi nitko ne želi pomoći.“

„Ja bih joj pomogla.“ Zašto? „Da budem dobra.“ / „Ja bih bila tužna. Pokupila bih svoje stvari.“

„Pomogao bih joj. Uzeo bi jednu vrećicu i sve bih stavio unutra.“ Zašto? „Zato što starijim ljudima trebamo pomagati.“ / „A ništa, podigao bih si sam.“

„Ja bi došao i pomogao gospođi.“ Zašto? „Jer je to lijepo učiniti.“ / „Bio bih tužan.“ Zašto? „Jer je to ružno ponašanje.“

„Pomogla bi joj pokupiti jer je stara i ne može sama.“ / „Normalno.“

„Ja bih joj pomogla i stavila sve u vrećicu.“ Zašto? „Zato jer je stara.“ / „Bila bih razočarana jer mi nitko ne želi dići.“

Odgovori učenika trećeg razreda na opisanu situaciju i postavljena pitanja bili su:

„Otišao bih baki i pomogao joj.“ Zašto? „Možda se ne može sagnuti i da ne padne.“ / „Ništa, sagnuo bi se i pokupio.“

„Uzela bih stvari i pomogla toj ženi.“ Zašto? „Pa ako joj je teško.“ / „Ja bih bila tužna i ljuta.“

„Pomogao bih joj.“ Zašto? „Pa da se ne mora sama saginjati kad je stara.“ / „Bilo bi mi malo čudno. Zamolio bih nekog za pomoć.“ Zašto? „Pa sad mogu i sam, a kad bi bio stariji ne bih mogao.“

„Pokupio bih stvari i ako treba dao bih joj vrećicu.“ Zašto? „Jer starijim ljudima treba pomagati jer imaju slabe kosti.“ / „Ne bi bio ljut, tražio bih nekog za pomoć, a ako nitko ne dođe pokupio bih sam.“

„Pitala bih gospođu treba li pomoć.“ Zašto? „Pa možda nekom nosi i stara je.“ / „Bila bih tužna i pitala bih nekog za pomoć.“

„Mene bi bila briga za gospodina i ja bi baki pomogla.“ Zašto? / „Jer je njoj teško sagnuti se, starije ljude obično boli kičma.“ / „Ja bih bila tužna. Pokupila bi to sama pošto nisam baka.“

„Tog gospodina pitao bih zašto nije pomogao.“ Zašto? „Zato jer je baki palo. Ja bih joj pomogao i pitao ju kako je.“ / „Ja bi bio ljut i sam bi pokupio i rekao bi čovjeku da ako vidi tako nešto da pomogne jer je to lijepo.“

Odgovori učenika petog razreda na opisanu situaciju i postavljena pitanja bili su:

„Stao bih i pomogao i pitao treba li još kakva pomoć, a ako ne treba otišao bi dalje.“ Zašto? „Jer je stara i možda joj je teško.“ / „Bio bi razočaran. Pokupio bih sam, ali bilo bi mi lakše da mi netko pomogne.“

„To mi se dogodilo. Pomogao sam ženi.“ Zašto? „Pa treba pomoći starijima.“ / „Da se meni to dogodi ne bi ništa osjećao, ja bi sam to pokupio.“

„Prvo bih pomogao gospođi, a onda bih otišao do gospodina i zamolio ga da i on pomogne pospremati.“ Zašto? „Jer starijima treba pomoći, a možda je to i htjela kupiti nekom.“ / „Ja bih bio ljut jer mi je sve palo i zvao bih nekog da mi pomogne.“

„Pomogao bih toj gospođi. To sam već i u crtićima vidio. I ja tako uvijek pomognem.“ Zašto? „To je lijepo.“ / „Bio bih ljut i sam bi pokupio svoje stvari.“

„Pomogla bi starijoj gospođi, a na čovjeka koji je samo prošao kraj nje bila bih ljuta.“ Zašto? „Zato jer je glup. A njoj bi pomogla jer je stara.“ / „Da se meni to dogodilo pokupila bih svoje stvari i otišla. Bila bi ljuta.“

„Ja bih joj pomogla.“ Zašto? „Da joj olakšam.“ / „Ja bi si mislila neki ljudi su takvi kakvi jesu i pokupila bih sve sama.“

„Ja bih pomogla gospođi.“ Zašto? „Da joj olakšam.“ / „Da netko prođe pored mene ne bih se osjećala ugodno. Pokupila bih sama svoje stvari.“

Svi ispitanici da se nađu u opisanoj situaciji pomogli bi starijoj gospođi. Od toga 4 ispitanika (57,1%) prvih razreda pomoglo bi joj zato jer je stara. Dvoje

ispitanika (28,6%) pomogla bi joj da budu dobri odnosno jer je to lijepo, a jedan ispitanik (14,3%) prvog razreda pomogao bi joj zato da joj stvari ne bi još više popadale. 7 ispitanika (100%) trećeg razreda reklo je da bi pomogli zato što je gospođa stara i teško joj je te zato jer treba pomagati starijim ljudima treba. Na isto pitanje 4 ispitanika (57,1%) petog razreda pomogla bi joj zato jer je stara, a dvoje (28,6%) zato da joj olakšaju. Jedan ispitanik je nadodao i to da bi joj pomogao zato jer je to lijepo, a navodi da je to vidio i u crtićima. Od svih ispitanika samo 1 ispitanik (14,3%) trećeg razreda i 1 ispitanik (14,3%) petog razreda obratili bi se gospodinu koji je samo prošao.

Tablica 11. Prikaz odgovora - Postupci ispitanika u 5. situaciji

Prvi razred		Treći razred		Peti razred		Postupak ispitanika
Frekvencija	Postotak	Frekvencija	Postotak	Frekvencija	Postotak	
7	100%	7	100%	7	100%	Pomogli gospođi
0	0%	1	14,3%	1	14,3%	Obratili se gospodinu koji je samo prošao
						Zašto bi tako postupili
4	57,1%	4	57,1%	4	57,1%	Jer je gospođa stara
0	0%	2	28,6%	0	0%	Jer joj je teško
0	0%	0	0%	2	28,6%	Da joj olakšaju
1	14,3%	0	0%	1	14,3%	Jer je to lijepo
1	14,3%	0	0%	0	0%	Da budu dobri
1	14,3%	1	14,3%	0	0%	Ostali odgovori

Analizom odgovora možemo zaključiti da bi ispitanici prepoznali situaciju u kojoj je potrebna pomoć starijoj osobi te također možemo zaključiti da bi ispitanici svih dobnih skupina pomogli starijoj gospođi kojoj se stvari rasule po podu. Nitko od ispitanika nije naveo niti jedan razlog odnosno uvjet zašto ne bi pomogao gospođi u nevolji, za razliku od situacije kad bi s nekim trebalo podijeliti hranu. Od ukupnog broja ispitanika (N=21) samo 2 (9,5%) bi se obratila gospodinu koji je samo prošao pored gospođe. Ispitanici svih dobnih skupina naveli su više različitih razloga zašto bi pomogli gospođi, analizom

odgovora možemo zaključiti da bi joj većina pomogla zato što je gospođa stara. Iako Shapiro (1997) u svome radu navodi da djeca u razdoblju od desete do dvanaeste godine počinju izražavati empatiju prema ljudima čije su životne okolnosti gore od njihovih bez obzira na to znaju li ih ili ne, analizom ranije navedenih odgovora ispitanika možemo vidjeti da u ovom slučaju djeca već u dobi od 7 godina izražavaju empatiju prema ljudima koje ne znaju. Obzirom da su ispitanici davali odgovore samo na jednu situaciju takvog tipa i da istraživanje nije rađeno na velikom broju ispitanika ne možemo sa sigurnošću negirati Shapirievu tvrdnju.

Na pitanje kako bi se osjećali da se nađu u sličnoj situaciji kao gospođa 4 ispitanika (57,1%) prvog razreda reklo je da bi bili tužni. Ostali su rekli da bi se osjećali razočarano (14,3%), ružno (14,3%), te je jedan ispitanik (14,3%) samo rekao da bi to sam podignuo. Na isto pitanje troje ispitanika (42,9%) trećeg razreda reklo je da bi se osjećalo tužno, a jedan ispitanik (14,3%) je rekao da bi bio ljut. Jedan ispitanik (14,3%) je rekao da bi se osjećao čudno, a dvoje ispitanika (28,6%) trećeg razreda reklo je da bi samo pokupili svoje stvari. Troje ispitanika (42,9%) petog razreda reklo je da bi da se nađu u toj situaciji bili ljuti. Ostali ispitanici rekli su da bi bili razočarani (14,3%), da bi se osjećali neugodno (14,3%), da ne bi osjećali ništa (14,3%) i da bi si mislili kakvi su to ljudi koji samo prođu.

Tablica 12. Prikaz odgovora - Osjećaji ispitanika u 5. situaciji

Prvi razred		Treći razred		Peti razred		Osjećaji ispitanika
Frekvencija	Postotak	Frekvencija	Postotak	Frekvencija	Postotak	
4	57,1%	3	42,9%	0	0%	Tužno
1	14,3%	0	0%	1	14,3%	Razočarano
0	0%	1	14,3%	3	42,9%	Ljuto
1	14,3%	0	0%	0	0%	Ružno
0	0%	1	14,3%	0	0%	Čudno
0	0%	0	0%	1	14,3%	Neugodno
1	14,3%	2	28,6%	1	14,3%	Ništa. Sami bi pokupili
0	0%	0	0%	1	14,3%	Mislili si kakvi su to ljudi

Prema odgovorima ispitanika možemo vidjeti da bi većina imala negativan osjećaje u situaciji da im se dogodi slična situaciji kao i gospođi kojoj su pale stvari. Ali isto tako manji broj ispitanika, ukupno 19% posto na to se ne bi obaziralo i sami bi pokupili svoje stvari.

5. situacija

Posljednja šesta situacija postavljena učenicima bila je: *Hodaš po ulici i odjednom vidiš da neka*

djeca maltretiraju nekog jadnog psa. Vuku ga za rep i polijevaju ga hladnom vodom. Pas te primijeti i dotrči do tebe. Što činiš u toj situaciji? Kako bi se osjećao da netko tako gnjavi tvog kućnog ljubimca? Kako bi onda postupio?

Odgovori učenika prvog razreda na opisanu situaciju i postavljena pitanja bili su:

„Ako bih znao da je lutalica ne bih se baš previše približavao, pomogao bih mu, ali tko zna je li cijepljen, da me ne bi ugrizao. Ako imam nešto za njega dao bih mu jesti i rekao bi dečkima da ga prestanu maltretirati. Inače našeg prijatelja je ugrizao pas lutalica jer smo mu bili preblizu.“ / „Da netko to radi mom psu bio bih jako ljut, pozvao bi mamu i otjerao ih.“

„Rekao bih da se malo pomaknu i podragao ga.“ Zašto? „Zato što bi psa jako boljelo.“ / „Isto bi napravio da gnjave mog.“

„Ja bih samo prošla.“ Zašto? „Možda bi me ugrizao.“ / „Ne znam.“

„Pazio bih da me ne ugrize, a ovima bih rekao da se maknu. Kod tete koja nas čuva djeca su maltretirala pa i sve smo rekli teti i onda smo ih otjerali i rekli da ga više ne maltretiraju.“ / „Bio bih ljut i otjerao bi ih da to rade mom psu.“

„Ako je veliki pobjegao bi da me ne ugrize, a ako je mali pomogao bih mu i rekao djeci da to nije lijepo raditi psima.“ / „Naljutio bih se i tužio bi ih.“

„Otišla bih od njih, dotrčala do psa i pomogla mu. Otišli bi od zločestih dečki i igrala bi se sa psom da ga utješim.“ / „Podragala bi ga i otišla s njim negdje, ne znam, ne bih htjela da to rade mom psu.“

*„Podragala bih ga i rekla dečkima da to više ne smiju raditi i da ću ih tužiti.“
Zašto? „Jer to nije lijepo.“ / „Bila bi ljuta. Otjerala bi i rekla mami da zove njihove roditelje.“*

Odgovori učenika trećeg razreda na opisanu situaciju i postavljena pitanja bili su:

„Odnio bih psa doma ili bi tražio vlasnike.“ Zašto? „Da ga spasim.“ / „Bio bih ljut. Gurnuo bi ih i uzeo psa.“

„Podragala bih psa i rekla im da ga puste.“ Zašto? „Jer to nije lijepo.“ / „Ja bih bila tužna da to rade mom psu zato jer ga volim.“

„Rekao bi im da prekinu i psa bih uzeo doma.“ Zašto? „Pa zato da ga ne gnjave.“ / „Bio bih jako ljut i živčan. Sigurno bih čuo da ga muče pa bi otišao van i otjerao ih.“

„Utješio bih psa grljenjem i draganjem i odveo ga kući, a djeci bi rekao da to nije lijepo.“ Zašto? „Pa nikog nije lijepo mučiti.“ / „Bio bih tužan i odmah bih pozvao svog psa jer moji psi znaju kad ih zovem.“

„Stavila bih psa iza sebe i rekla im da to nije lijepo.“ Zašto? „Jer je možda malen, a i inače ga ne treba lupat.“ / „Rekla bih da to nije u redu i bila bi ljuta.“

„Prvo bih mu dala ruku da me ponjuši jer je to sigurno napraviti da me ne ugrize. Ako imam neke grickalice koje ne bi štetile psu dala bih mu da ne bude gladan.“ / „Bila bih ljuta, odvela bih psa u kuću i pitala ih zašto to rade.“

„Otrčao bih po nekoga da pomogne.“ Zašto? „Da se ne prehladi od hladne vode, mali psi mogu od toga umrijeti.“ / „Da mog maltretiraju, bio bih jako ljut, otišao bih se tući.“

Odgovori učenika petog razreda na opisanu situaciju i postavljena pitanja bili su:

„Prvo bih psa podragao i onda bi ih otjerao.“ Zašto? „Jer mi je žao psa.“ / „Svog psa bih uzeo i odnio ga u kuću. Bio bih ljut.“

„Podragao bih psa i rekao toj djeci da se maknu. To slično se dogodilo nedavno kada je nekom čovjeku pobjegao pas. Ja sam ga podragao i rekao im da se

maknu da je to pas koji je pobjegao od vlasnika koji je zao.“ / „Bio bih ljut, otjerao bi ih da ga ne maltretiraju.“

„Ako pas ima ogrlicu primio bih ga za ogrlicu i odveo negdje, a ako nema otišao bi po neku stariju, snažniju osobu da makne ove od tog psa.“ Zašto? „Zato što imam doma psa i znam kako se osjećaju dok ih netko maltretira.“ / „Da mom to rade bio bih ljut i tužan, gurnuo bi ih i odveo psa na sigurno.“

„Pomogao bih psu i otjerao ove koji ga muče.“ Zašto? „Jer ja jako volim svog životinje. Ja imam psa i ponekad ga zezaju, onda je jednom moj pas došao do njih, zarežao i odmah su pobjegli.“ / „Bio bih ljut. Zaštitio bi svog psa.“

„Polila bi djecu koja maltretiraju psa, također bi ih i istukla. Psa bih uzela doma.“ Zašto? „Jer mi je žao psa.“ / „Uh, bila bi jako ljuta. Svog psa bi sklonila i njih bi išla otjerati.“

„Pozvala bih psa k sebi i rekla djeci da puste psa na miru jer bi pas mogao postati agresivan.“ / „Bila bi ljuta da to rade mom psu i otjerala bi ih. Jer volim svog psa.“

„Rekla bih im da to što rade nije lijepo.“ Zašto? „Pa nije u redu nekog mučiti.“ / Bila bih ljuta i otjerala bi ih.

Da se nađu u situaciji da netko maltretira psa nitko od ispitanika se ne bi pridružio skupini koja maltretira psa. Da se nađu u opisanoj situaciji 5 ispitanika (71,4%) prvog razreda pazila bi da ih pas ne ugrize, a ukupno 3 ispitanika (42,9%) prvog razreda reklo bi drugoj djeci da ne maltretiraju psa. 4 ispitanika (57,1%) bila bi na oprezu zato da ih pas ne bi ugrizao. Samo jedan ispitanik (14,3%) prvog razreda je rekao da bi samo prošao dalje ne pomagavši psu. 3 ispitanika (42,9%) trećeg razreda rekli bi nešto onima koji maltretiraju psa, a tri ispitanika (42,9%) bi psa ponijela kući. Ostali ispitanici kao odgovore su navodili tu da bi pomogli psu (14,2%), da bi ga podragali (14,3%), da bi tražili pomoć od nekog (14,3%), a jedan ispitanik (14,3%) je rekao i da bi psu dao ruku da ga prvo ponjuši da ga ne bi ugrizao. Da se nađu u situaciji da netko maltretira psa 5 ispitanika (71,4%) petog razreda opomenulo bi djecu koja maltretiraju psa. 2 ispitanika (28,6%) rekla su da bi i podragali psa. Ostali odgovori koje su još ispitanici navodili su da bi pomogli psu (14,3%), da bi tražili nekog za pomoć

(14,3%), da bi ponijeli psa kući (14,3%), a jedan ispitanik (14,3%) je rekao da bi tu djecu polio vodom. Ni jedan od ispitanika petog razreda nije rekao da bi bio na oprezu da ga pas slučajno ne ugrize. Kao razloge zašto bi tako postupili ispitanici prvog razreda navode da to što drugi rade nije u redu (14,3%), jer psa boli (14,3%), da utješe psa (14,3%), te da ih pas ne ugrize (14,3%). 2 ispitanika (28,6%) prvog razreda opisali su i osobno iskustvo kada ponašanje ljudi prema životinjama nije bilo u redu. Ispitanici trećeg razreda kao razlog svojih postupaka navodili su sljedeće: jer ponašanje drugih nije lijepo (57,1%), da ih pas ne ugrize (14,3%), da utješe psa (14,3%), jer psa to boli (14,3%). Ispitanici petog razreda rekli su da bi tako postupili u navedenoj situaciji zato što ponašanje drugih nije u redu (14,3%), zato što im je žao psa (28,6%), jer vole životinje (28,6%), da pas ne postane agresivan (14,3%). Jedan od ispitanika (14,3%) opisao je i vlastito iskustvo kada su drugi maltretirali psa.

Tablica 13. Prikaz odgovora - Postupci ispitanika u 6. situaciji

Prvi razred		Treći razred		Peti razred		Postupak ispitanika
Frekvencija	Postotak	Frekvencija	Postotak	Frekvencija	Postotak	
2	28,6%	1	14,3%	2	28,6%	Podragali psa
5	71,4%	1	14,3%	0	0%	Pazili da ih ne ugrize
0	0%	1	14,3%	1	14,3%	Pomogli psu
1	14,3%	0	0%	0	0%	Ne bi pomogli psu
3	42,9%	3	42,9%	5	71,4%	Rekli nešto onima koji muče psa
0	0%	1	14,3%	1	14,3%	Tražili nekog za pomoć
0	14,3%	3	42,9%	1	14,3%	Ponijeli psa kući
0	0%	0	0%	1	14,3%	Polili, istukli djecu koja maltretiraju psa
1	14,3%	1	14,3%	1	14,3%	Ostali odgovori

						Zašto bi tako postupili
1	14,3%	4	57,1%	1	14,3%	Jer to nije lijepo, uredu
1	14,3%	1	14,3%	0	0%	Jer psa boli, da se psu nešto ne dogodi
0	0%	0	0%	2	28,6%	Jer im je žao psa
2	28,6%	1	14,3%	1	14,3%	Da ih pas ne ugrize
1	14,3%	1	14,3%	0	0%	Da utješe, spase psa
0	0%	0	0%	2	28,6%	Jer vole životinje
2	28,6,%	0	0%	1	14,3%	Ostali odgovori

Većina ispitanika u slučaju da vide da neka djeca maltretiraju psa pomogla bi psu na neki način. Pri tom ispitanici prvog razreda bili bi puno oprezniji po pitanju toga da ih pas ne ugrize. Kroz kasniji razgovor s učiteljicom ispitanika prvog razreda zaključeno je da je razlog tome je iskustvo koje su nedugo prije ispitivanja imali u razredu. Naime pas lualica ugrizao je jednog učenika koji ide u isti razred s ispitanicima, jedan od ispitanika sam je ispričao to iskustvo. Ova situacije je ujedno i jedina u kojoj su ispitanici prvog razreda davali odgovor da bi nešto rekli onima koji rade neprimjerene stvari. Analizom odgovora također je uočena činjenica da bi čak 42,9% posto ispitanika trećeg razreda ponijelo psa kući. Isto bi napravio još samo jedan ispitanik petog razreda (14,3%).

Na pitanje što bi napravili da netko maltretira njihovog psa 3 ispitanika (42,3%) prvog razreda rekli su da bi pozvali nekog u pomoć, jedan ispitanik (14,3%) bi otjerao one koji maltretiraju psa, a jedan bi zaštitio svog psa isto kao i lualicu. 2 ispitanika (28,6%) prvog razreda rekla su da ne znaju kako bi postupili.

Na pitanje kako bi se osjećali da netko maltretira njihovog psa 4 ispitanika prvog razreda, 5 ispitanika trećeg razreda i 7 ispitanika petog razreda bili bi ljuti. Jedan ispitanik (14,3%) prvog razreda je rekao da ne zna kako bi se osjećao u toj situaciji. 2 ispitanika (28,6) drugog razreda bila bi tužna, a jedan ispitanik (14,2%) treće razreda također je nadodao da bi bio i tužan. Nitko od ispitanika nije rekao da bi se bojao da će ih njihov pas ugristi. Da netko maltretira njihovog psa 3 ispitanika (42,9%) trećeg razreda bi zaštitili psa, odnosno sklonili ga na sigurno. Ostali ispitanici trećeg razreda u toj situaciji bi otjerali one koji maltretiraju psa (14,3%), rekli onima koji maltretiraju psa da to nije u redu, (14,3%), pitali ih zašto maltretiraju psa (14,3%), a jedan ispitanik (14,3%) jer rekao i da bi se potukao s onima koji maltretiraju njegovog psa. Ispitanici petog razreda u situaciji da netko maltretira njihovog psa postupili bi tako da zaštite psa, sklone ga na sigurno (57,1%) te bo otjerali one koji maltretiraju psa (57,3%).

Tablica 14. Prikaz odgovora -Postupci i osjećaji ispitanika u 6. situaciji

Prvi razred		Treći razred		Peti razred		Postupci ispitanika
Frekvencija	Postotak	Frekvencija	Postotak	Frekvencija	Postotak	
3	42,9%	0	0%	0	0%	Pozvali nekog u pomoć
0	0%	3	42,9%	4	57,1%	Zaštitili psa, sklonili ga na sigurno
1	14,3%	1	14,3%	4	57,1%	Otjerali one koji maltretiraju psa
0	0%	1	14,3%	0	0%	Rekli da to što rade nije u redu
0	0%	1	14,3%	0	0%	Pitali zašto to rade
0	0%	1	14,3%	0	0%	Potukli se
2	28,6%	0	0%	0	0%	Ne znam
1	14,3%	0	0%	0	0%	Učinili isto kao da je u pitanju lualica

						Osjećaji ispitanika
4	57,1%	5	71,4%	7	100%	Ljut
0	0%	2	26,8%	1	14,3%	Tužan
1	14,3%	0	0%	0	0%	Ne znam
2	28,6%	0	0%	0	0%	Ostali odgovori

Analizirajući odgovore na pitanje što bi učinili da netko maltretira njihovog psa možemo vidjeti da nitko od ispitanika ne bi bio u strahu da će ih njihov pas ugristi. Većina ispitanika navela je da bi na neki način pomogla svom psu. Također većina ispitanika bila bi ljuta da netko maltretira njihovog psa za razliku od slučaja da netko maltretira nepoznatog psa.

U svim situacijama većina ispitanika je prepoznala da je nekom potrebna pomoć te su iskazali empatiju prema toj djeci, starijim osobama ili životinjama. Ispitanici su empatiju pokazivali na različite načine pomaganjem, dijeljenjem, tješanjem, zaštićivanjem, opominjanjem drugih. Sve to što bi ispitanici radili u određenim situacijama sukladno mnogim studijama koje su također pokazale da su djeca pokazuju empatiju na niz poprilično sofisticiranih ponašanja povezanih s empatijom (McDonald, Messinger, 2011).

Prilikom ispitivanja ispitanika primijećene su brojne razlike. Tako je kod ispitanika bilo razlika u ponašanju, reakcijama na postavljena pitanja te samom vremenu ispitivanja. Intervjuiranje ispitanika prvog razreda trajalo je najduže. Nekima od ispitanika bilo je potrebno nekoliko puta postaviti i pojasniti određena pitanja prije nego su na njih odgovorili. Ispitanicima trećeg i petog razreda nije trebalo ponavljati i pojašnjavati pitanja. Intervjuiranje ispitanika petog razreda trajalo je najkraće. Razlika prilikom ispitivanja primijećena je i u duljini odgovora pa su tako ispitanici prvog razreda uglavnom davali kraće odgovore nego ispitanici trećeg i petog razreda.

Najzahtjevnija situacija ispitanicima bila je treća situacija u kojoj je opisano da jedna učenica živi samo s ocem i da ju druga djeca zbog toga vrijeđaju i govore joj da nema pravu obitelj. Ispitanicima svih razreda najviše je vremena trebalo da razmisle upravo o toj situaciji također na nekima od ispitanika moglo

se primijetiti da su poprilično iznenađeni pitanjem. Najviše ispitanika upravo je za tu situaciju reklo da ne znaju što bi napravili. Troje ispitanika prvog razreda skoro pa uopće nisu odgovorila na pitanja vezana uz tu situaciju, dok su ispitanici trećeg razreda prvo rekli da ne znaju što bi napravili, ali kasnije su nadopunjavali svoje odgovore. Samo jedan ispitanik petog razreda rekao da ne zna kako bi postupio u toj situaciji, ali kasnije je nadopunio svoj odgovor. Situacija u kojoj su se učenici nešto teže snalazili bila je četvrta situacija u kojoj je opisano da je jedan od gostiju na rođendan donio skromniji poklon te da su druga djeca to komentirala i govorila da je to glup poklon. Ispitanicima prvog razreda također je trebalo nešto više vremena nego ostalima da razmisle o odgovorima na pitanja vezana uz ovu situaciju. Situacije u kojima su se učenici najlakše snalazili bile su prva situacija u kojoj je opisana djevojčica koja je pala i kojoj su se svi rugali te peta situacija u kojoj se opisano kako su gospođi popadale stvari po podu a neki gospodin je samo prošao kraj nje. Najviše sličnih odgovora ispitanici su dali upravo pri petoj situaciji.

Analizom odgovora primijećeno je da su ispitanici trećeg i petog razreda slično odgovarali u za razliku od ispitanika prvog razreda čiji su se odgovori više razlikovali od onih starijih ispitanika. Isto tako ispitanici trećeg i petog razreda puno češće su govorili da bi opomenuli odnosno rekli nešto osobama čije ponašanje nije primjereno, a za razliku od ispitanika prvog razreda češće su pokazivali neki agresivni način ponašanja. Također na pitanje kako se bi se osjećali stariji ispitanici uglavnom su navodili više različitih emocija za razliku od ispitanika prvih razreda. U periodu od sedam do jedanaest godina empatija se povećava upravo zbog toga što djeca počinju razumjeti širi raspon emocija Berk (2015).

Berk (2015) prilikom opisivanja razvoja empatije djecu u dobi od sedam do jedanaest godina stavila je u istu skupinu. Provedbom ovog istraživanja vidljivo je da djeca te dobi (od sedam do jedanaest godina) imaju slične odgovore i samim time na slične načine izražavaju empatiju, ali usprkos tome vidljiva je razlika u razvoju empatije među ispitanicima različite dobi pogotovo ako uspoređujemo odgovore ispitanika prvog razreda s odgovorima ispitanika trećeg i petog razreda.

8. ZAKLJUČAK

Rezultati dobiveni istraživanjem ukazuju na to da se empatija s godinama razvija i povećava.

Prvi problem istraživanja bio je ispitati kako učenici različite dobi iskazuju empatiju prema svojim vršnjacima. Većina ispitanika prepoznala je da je osoba u nevolji te bi većina pomogla vršnjaku u nevolji. Odgovori ispitanika trećeg i petog razreda bili su sličniji nego odgovori ispitanika prvog razreda.

Drugi problem istraživanja bio je ispitati kako učenici različite dobi iskazuju empatiju prema starijim osobama. Svi ispitanici prepoznali bi da je starijoj osobi potrebna pomoć te bi joj svi pomogli bez ikakvih uvjeta.

Treći problem istraživanja bio je ispitati kao bi učenici različite dobi iskazali empatiju prema životinjama. Većina ispitanika pomogla bi životinji, ali učenici prvog razreda iskazuju veći oprez.

Posljednji, četvrti problem istraživanja bio je ispitati mišljenje učenika o tome kako bi se oni sami osjećali u socijalno izazovnim situacijama. Ispitanici trećeg i petog razreda davali su slične odgovore, dok su se odgovori ispitanika prvog razreda nešto više razlikovali. Stariji ispitanici u većini slučajeva navodili su više različitih emocija od mlađih ispitanika.

9. LITERATURA

1. Berk, L.E. (2015). *Dječja razvojna psihologija*. Jastrebarsko: Naklada slap
2. Bongar, L. (2000). *Didaktični in metodični vidiki nadaljnega razvoja izobraževanja: Kvalitativni pristup istraživanju odgojnoobrazovnog procesa*, Maribor: Univerza u Mariboru, 84-91.
3. Bray, K.O., Anderson, V., Pantelis, C., Pozzi, E., Schwartz, O.S., Vijayakumar, N., Richmond, S., Deane, C., Allen, N.B., Whittle, S. (2021). Associations between cognitive and affective empathy and internalizing symptoms in late Childhood, *Journal of Affective Disorders*, 290, 245–253
4. Durrant, J.E. (2014) *Pozitivna disciplina u svakom roditeljstvu: Što i kako je provoditi*. Preuzeto s: 10.5.2022.:
<https://nwb.savethechildren.net/sites/nwb.savethechildren.net/files/library/pozitivna-disciplina-roditelji-web.pdf>
5. Gjurković, T. (2016). *Terapija igrom*. Split: Harfa
6. Greenspan, S.I. (2009). *Sjajni klinici*. Buševac: Ostvarenje
7. Hardee, J.T. (2003). *An Overview of Empathy*. U J. Perm, *The Permanente Journal* (51-54) Preuzeto: 12.2022.:
<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5571783/>
8. Jull, J., Hoeg, P., Bertelsen, J., Hildebrandt, S., Jensen, H., Stubberup, M. (2020) *Empatija – Kako zajedništvo osnažuje djecu*. Split: Harfa
9. Krznaric, R. (2014). *Empatija*. Zagreb: Planetopija
10. McDonald, N. M., & Messinger, D. S. (2011). *The Development of Empathy: How, When, and Why. Free Will, Emotions, and Moral Actions: Philosophy and Neuroscience in Dialogue*, 23, 333-359.
11. Milivojević, Z. (2010). *Emocije*. Zagreb: Mozaik knjiga
12. Oatley, K., Jenkins, J.M. (2003) *Razumijevanje emocija*. Jastrebarsko: Naklada Slap
13. Plazonić-Fabian, A. (2008). *Empatija kod djece*. Preuzeto: 10.4.2022.:
http://193.198.184.184/dobro-je-znati/rijec-strucnjaka?news_hk=5288&news_id=1836

14. Ratka, A. (2018). *Empathy and the Development of Affective Skills*
Preuzeto:10.4.2022.:
<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC6325458/>
15. Shapiro L.E. (1997). *Kako razviti emocionalnu inteligenciju djeteta*.
Zagreb: Mozaik knjiga
16. Stuber, K. (2019) Empathy. Preuzeto: 15.5.2022.:
<https://plato.stanford.edu/entries/empathy/>
17. Ugazio, G., Majdandžić, J., Lamm, C. (2014) *Are Empathy and Morality Linked? Insights from Moral Psychology, Social and Decision Neuroscience, and Philosophy* Oxford: University press, 155-171.
18. Ugolik-Phillips, K. (2021). *Budućnost ljudskosti*. Zagreb: 24sata d.o.o.

10. PRILOZI

UPITNIK NAMIJENJEN ISPITIVANJU RAZVOJA EMPATIJE U DJETINJSTVU

Dob ispitanika: _____

Spol ispitanika: Ž M

- Imaš li najboljeg prijatelja? Da Ne
- Imaš li možda više najboljih prijatelja? Ako da, koliko? _____

Svakom od učenika bit će predstavljeno 6 različitih situacija. Zadatak učenika je zamisliti tu situaciju i odgovoriti na pitanja ispitivača. Po potrebi učenicima će biti postavljena potpitanja.

1. Situacija

Pod velikim odmorom u školi djeca su trčala i jedna djevojčica je pala. Neka djeca počela su se smijati i rugati joj se zato što plače. Što bih ti napravio da si to vidio? Kako bi se ti osjećao da si ti pao kao ta djevojčica i da su ti se ostala djeca smijala?

2. Situacija

Idete sa školom na izlet. Vrijeme je užine. Primjećuješ da je jedan od učenika u tvom razredu zaboravio ponijeti vrećicu s hranom i sad nema što za jesti. Što što radiš u toj situaciji? Kako bi se ti osjećao da si se našao u sličnoj situaciji kao i učenik koji je zaboravio ponijeti hranu?

3. Situacija

U tvom razredu jedna učenica živi samo s ocem. Druga djeca ju zbog toga vrijeđaju i govore joj da nema pravu obitelj. Što bi ti napravio u toj situaciji? Kako bi se ti osjećao da se nađeš u sličnoj situaciji?

4. Situacija

Nalaziš se na rođendanskoj zabavi. Svi sjedite u krugu, a slavljenik otvara poklone. Jedan od gostiju kupio je skroman poklon zato što njegovi roditelji nisu imali više novaca. Ostala djeca počinju komentirati kako je on kupio samo čokoladu i kako je to glup poklon. Što činiš u toj situaciji? Kako bi se ti osjećao da si na mjestu gosta koji je kupio samo čokoladu? Što bi ti napravio da ti netko za rođendan kupi samo čokoladu?

5. Situacija

Krenuo si u dućan po namirnice. Na putu do dućana ugledaš stariju gospođu kojoj su pale vrećice i sve joj se rasulo po podu. Neki gospodin samo je prošao pored nje. Što ti činiš u toj situaciji? Kako bi se ti osjećao da se nađeš u sličnoj situaciji kao gospođa?

6. Situacija

Hodaš po ulici i odjednom vidiš da neka djeca maltretiraju nekog jadnog psa. Vuku ga za rep i polijevaju ga hladnom vodom. Pas te primijeti i dotrči do tebe. Što činiš u toj situaciji? Kako bi se osjećao da netko tako gnjavi tvog kućnog ljubimca? Kako bi onda postupio?

11. ZAHVALA

Mentorici doc.dr.sc. Tei Pahić na stručnom vodstvu, pomoći, savjetima i pristupačnosti tijekom pisanja diplomskog rada.

Učiteljicama u čijim su razredima provođena istraživanja na pomoći i susretljivosti.

Obitelji i prijateljima na podršci, strpljenju, ohrabrenju i poticaju za vrijeme trajanja studiranja i za vrijeme pisanja diplomskog rada.

Popis tablica

Tablica 1. Podatci o ispitanicima koju su sudjelovali u istraživanju.....	15
Tablica 2. Prikaz odgovora - Postupci ispitanika u 1. situaciji	20
Tablica 3. Prikaz odgovora - Osjećaji ispitanika u 1. situaciji.....	21
Tablica 4. Prikaz odgovora - Postupci ispitanika u 2. situaciji	25
Tablica 5. Prikaz odgovora - Osjećaji ispitanika u 2. situaciji.....	26
Tablica 6. Prikaz odgovora - Postupci ispitanika u 3. situaciji	29
Tablica 7. Prikaz odgovora - Osjećaji ispitanika u 3. situaciji.....	31
Tablica 8. Prikaz odgovora - Postupci ispitanika u 4. situaciji	35
Tablica 9. Prikaz odgovora - Osjećaji ispitanika u 4. situaciji (da su oni gost koji je donio skroman poklon)	36
Tablica 10. Prikaz odgovora - Osjećaji ispitanika u 4. situaciji (da su oni slavljenci koji su dobili skroman poklon).....	37
Tablica 12. Prikaz odgovora - Osjećaji ispitanika u 5. situaciji.....	41
Tablica 13. Prikaz odgovora - Postupci ispitanika u 6. situaciji	45
Tablica 14. Prikaz odgovora -Postupci i osjećaji ispitanika u 6. situaciji ..	47

Izjava o izvornosti diplomskog rada

Izjavljujem da je moj diplomski rad izvorni rezultat mojeg rada te da se u izradi istoga nisam koristila drugim izvorima osim onih koji su u njemu navedeni.

(vlastoručni potpis studenta)